

Київський національний університет будівництва і архітектури

ВАДІМОВ Вадім Митрофанович

УДК 711.4.(477.7) : 502.3

**МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ЕКОЛОГО-МІСТОБУДІВНОГО
ОСВОЄННЯ ПРИРІЧКОВИХ УРБАНІЗОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ
(В УМОВАХ УКРАЇНИ)**

18.00.01 – Теорія архітектури,
реставрація пам'яток архітектури

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора архітектури

Київ – 2003

00762167 (Т)

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі містобудування Київського національного університету будівництва і архітектури та у Полтавському національному технічному університеті ім. Юрія Кондратюка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант: доктор архітектури, професор,
ФОМІН Ігор Олександрович,
Київський національний університет будівництва і архітектури,
завідувач кафедри містобудування.

Офіційні опоненти:

доктор архітектури, професор, **ЛАВРИК Геннадій Іванович**, Київський національний університет будівництва і архітектури, завідувач кафедри архітектурної кваліметрії.

доктор архітектури, **АБИЗОВ Вадим Адільсвич**, директор державного науково-дослідного інституту теорії та історії архітектури і містобудування.

доктор архітектури, професор, **КРАВЕЦЬ Володимир Йосипович**, Харківський державний технічний університет будівництва і архітектури, завідувач кафедри образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва.

Провідна установа: Одеська державна академія будівництва і архітектури, архітектурний інститут, Міністерство освіти і науки України, м. Одеса.

Захист відбудеться “ 6 ” березня 2003 р. о 15⁰⁰ год. на засіданні спеціалізованої Вченої ради Д 26. 056. 02 при Київському національному університеті будівництва і архітектури за адресою: 03037, м. Київ, Повітрофлотський пр., 31, ауд. 466.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Київського національного університету будівництва і архітектури за адресою: 03037, м. Київ, Повітрофлотський пр., 31.

Автореферат розісланий “ 3 ” лютого 2003 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

В. О. Тімохін

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Серед актуальних проблем містобудування найбільш пріоритетною визнається проблема створення комфортних умов проживання, а у ряді випадків і виживання людства у різко загостреному конфліктними ситуаціями урбанізованому середовищі*. Вирішення цієї проблеми містобудуванням у минулому сторіччі відбувалось здебільшого у економічному і технічному, або у кращому випадку, в прикладному екологічному аспекті. Значно менше ця за змістом екологічна проблематика розглядалася у загальнометодологічному та культурологічному аспектах.

Природні і урбанізовані складові оточуючого середовища протистояли одне одному як мало сумісні частини. Природне оточення традиційно розглядалось як ресурсне середовище, з якого необхідно було «добувати», у якому потрібно було «розміщати» і нарешті, труднощі, що виникали у діалозі з природним оточенням, потрібно було «перемагати». Культурологічні стереотипи, що сформувалися у суспільстві минулого сторіччя, мали вплив і на містобудівні теорії і практику, де неповторність і унікальність будь-якого природного оточення розглядалася через призму уніфікованих стандартів і нормативів. Провідними науково-дослідними і проектними організаціями створено методологічні засади, які у нових умовах початку 21 ст. потребують відповідної рефлексії і розробки адекватних методологічних підходів.

Сучасний стан урбанізованих територій України характеризується складним екологічним становищем, що є наслідком територіальної концентрації і масштабів природно-затратного виробництва. Річки і прирічкові території України виступали неодноразово об'єктами не завжди послідовної господарської діяльності. Реалізація масштабних проектів перебудови природного середовища (як, наприклад, гідротехнічні споруди) обумовила виникнення штучних ландшафтів, які поєднують природні і антропогенні складові у єдині системи. У більшості природно-технічних систем (ПТС) прирічкових територій порушена межа екологічної рівноваги, унаслідок чого загальмовані репродуктивні функції та широкого розповсюдження набули деструктивні процеси. Під загрозою виявилось існування самого розселення на цих територіях, а у ряді місць уже склалися зони екологічних криз, що потребують термінових евакуаційних заходів. Рішення екологічних проблем у кінці 20 сторіччя виключно на технократичних засадах були приречені на невдачу. Теоретичне усвідомлення об'єктивних закономірностей формування урбанізованих прирічкових територій як цілісних природно-технічних екосистем (ПТЕС), де має місце і культурологічна складова, висуває важливу передумову удосконалення методологічної бази екологоорієнтованого спрямування містобудівної науки і практики, що становить собою важливу наукову проблему.

Актуальність теми обумовлена спрямованістю її на вирішення пріоритетних загальнодержавних завдань по створенню повноцінного, життєво-комфортного

*) Матеріали Всесвітнього екологічного форуму ООН в Ріо-де-Жанейро (Бразилія, 1992р), програмні документи ХАБГТАТ-II у Стамбулі (Туреччина, 1996р.), матеріали XXI Всесвітнього конгресу архітекторів у Берліні "Ресурсна архітектура" (ФРН, 2002р) та ін.

урбанізованого середовища, позбавленого явищ екологічної напруги. Перспективи розвитку теорії містобудування сьогодні на Україні визначаються умовами формування незалежної і суверенної держави. Закладаються законодавчі основи такого розвитку: прийняття Законів України "Про основи містобудування" (1992 р.), "Про архітектурну діяльність" (1999 р.), "Про планування і забудову територій" (2000 р.); виконання Указу президента України № 422/97 від 13 травня 1997 року "Про пріоритетні завдання у сфері містобудування"; впровадження Державної концепції сталого розвитку населених пунктів та ін. Вирішення екологічних проблем, пов'язаних з прирічковими територіями забезпечується законодавчими документами: Законами України "Про охорону навколишнього природного середовища" (1991 р.); Водним кодексом України (1995 р.); Загальнодержавною програмою формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки (2000 р.) та іншими, які, в свою чергу, відповідають ряду міжнародних законодавчих документів*.

У цих документах підкреслюється особливе значення у розвитку держави природоохоронних проблем як окремих її районів, так і всієї території у цілому, передбачаючи при цьому необхідність ландшафтного різномайття та зменшення негативного впливу на природне середовище в умовах інтенсивного містобудівного освоєння. Складовою частиною розв'язання цих актуальних завдань є розробка і впровадження методологічних основ еколого-містобудівного освоєння прирічкових урбанізованих територій.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження відповідає завданням законодавчих документів у галузі містобудування, вона узгоджена з рішеннями прийнятої Верховною Радою постанови № 1123/97 від 27.02.1997 р., якою затверджена "Національна програма екологічного оздоровлення басейну Дніпра" та з рішеннями Державної концепції сталого розвитку населених пунктів. Дисертаційна робота виконувалась у відповідності до основних напрямків діяльності Української академії архітектури на період до 2001 року (розділи I.6., III.2., III.15., III.18.), вона пов'язана з планами науково-дослідних та проектних робіт інституту урбаністики у м. Києві, Полтавського відділення Київського інституту урбаністики, Нікопольпроект, Головного управління містобудування і архітектури Полтавської облдержадміністрації, Полтавського національного технічного університету ім. Юрія Кондратюка, вона виконувалась у розрізі тематичної спрямованості робіт Діпромисто, НДІПмістобудування, ДНДІПІАМ та ін.

Мета і задачі дослідження. Метою дослідження являється розробка методологічних основ еколого-містобудівного освоєння прирічкових урбанізованих територій з урахуванням їх природно-ландшафтної та містобудівної специфіки.

Відповідно до поставленої мети визначені задачі дослідження:

*) Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини 1972 р., Конвенція про захист Чорного моря від забруднення 1992 р., Всеєвропейська стратегія збереження біологічного та ландшафтного різномайття, 1995 р., Конвенція про охорону та відтворення транскордонних водотоків та міжнародних озер, 1999 р. та ін.

1) установити вивченість і місце екологічної і культурологічної проблематики у сучасних теоретичних напрямках містобудівної науки;

2) виявити тенденції та методологічні особливості планувального регулювання розвитку міст та міських агломерацій на берегах річок в умовах формування природно-технічних систем;

3) визначити функціонально-планувальні і еколого-ландшафтні закономірності містобудівного освоєння, формування урбанізованих територій, розробити типологію містобудівних об'єктів, взаємопогоджену з природними характеристиками середовища;

4) розробити методологічні основи та встановити принципи і рекомендації по еколого-містобудівному освоєнню прирічкових урбанізованих територій.

Об'єкт дослідження – прирічкові урбанізовані території (урбанізовані зони, міські агломерації, міста) річкових басейнів різних ієрархічних рівнів. Особлива увага приділяється басейну р. Дніпра, який займає у межах держави майже 49% її території, де проживає понад 50% населення України. На берегах Дніпра внаслідок поетапного розвитку сформувалась одна з найбільших у Європі природно-технічних систем (ПТС) з високим рівнем містобудівного освоєння територій, у межах річкового басейну сконцентровано до 60% інфраструктури промислового та аграрного потенціалів країни.

Предмет дослідження – система теоретичних і методологічних знань, принципи, методи з покращення містобудівного освоєння прирічкових урбанізованих територій.

Методи дослідження, які використовуються в дисертації, базуються на узагальненні досвіду теоретичних і практичних розробок у галузі містобудування, розроблених науково-дослідними і проектними організаціями, вищими навчальними закладами архітектурно-містобудівного спрямування. У процесі досліджень виконувались: аналіз матеріалів вітчизняної і закордонної літератури, аналіз проектного досвіду, обробка статистичних і картографічних матеріалів, таксономічний територіальний аналіз та структурно-планувальне моделювання з використанням ГІС-технологій, соціологічні дослідження, натурні обстеження, експериментальне проектування, розробка науково-методологічних матеріалів і спеціальних навчальних програм.

Наукова новизна одержаних результатів. Наукова новизна полягає у розробці методологічних основ містобудівної стратегії взаємоузгоджених рішень планувальної організації урбанізованих районів, міських агломерацій і міст в умовах прирічкових природно-технічних екосистем (ПТЕС), які вперше сформульовані у принципових положеннях розвитку містобудівних об'єктів різних ієрархічних рівнів. У зв'язку з цим на захист виносяться:

- методологічний підхід до планувального регулювання містобудівного розвитку, який розглядає структурні елементи урбанізованих прирічкових районів у збалансованому співвідношенні до природно-ландшафтних елементів річкових басейнів;
- визначення планувальних параметрів містобудівних об'єктів прирічкових територій;

- типологічні характеристики прирічкових міських агломерацій на основі структурно-планувальних особливостей;
- принципи планувального регулювання розвитку містобудівних об'єктів на різних ієрархічних територіальних рівнях;
- методологічні пропозиції та рекомендації з організації еколого-містобудівного освоєння прирічкових територій.

Практичне значення одержаних результатів. Практичне значення дослідження визначається його впровадженням у науково-проектні роботи з територіального планування, у розробку нормативно-правових актів регіонального та місцевого містобудівного рівнів, у розробку містобудівних програм та концепцій розвитку містобудівних об'єктів різних територіальних рівнів. Важливе практичне значення положення дисертації мають у навчальному процесі підготовки кадрів у вищих навчальних закладах архітектурно-містобудівного профілю.

Результати дисертаційного дослідження впроваджено: при розробці Державної концепції сталого розвитку населених міст (“Комплексне техніко-економічне та містобудівне обґрунтування сталого розвитку мережі поселень України”, договір 1.1.29. від 16.05.98 р. інститут Урбаністики в м. Києві); при розробці НДР (держ. рег. 01860124752, 1990-91 рр., держ. рег. 01920003466 1991-92 рр. у Полтавському національному технічному університеті); при розробці НДР (держ. рег. 00195002050, 1992 р., держ. рег. 0193U037706 1993-95 рр.) у Інституті урбаністики у м. Києві, у Полтавське відділення Київського інституту урбаністики; при розробці містобудівної документації і нормативно-правових актів для Полтавської області, міст Дніпропетровська, Кременчука, Полтави*, Нікополя та ін.

Особистий внесок здобувача. Основний зміст роботи опублікований у 24 друкованих працях, 4 з них виконані із співавторами. У публікації № 2, що наведена у авторефераті, автором написані вступ, розділи I, III, загальні висновки, складено термінологічний словник; у публікації № 3 – сформульована постановка проблеми; у публікації № 6 – розроблена методика соціологічного дослідження з адаптацією до містобудівного проектування, а у публікації № 7 – рекомендовано розроблені моделі збалансованого містобудівного освоєння на основі еколого-містобудівного каркасу.

Апробація результатів дисертації. Результати досліджень були представлені на 2 Всесвітніх конференціях, на 6 міжнародних та на 11 всесоюзних, республіканських, зональних семінарах і конференціях. Результати дисертаційного дослідження впроваджені у навчальний процес на архітектурному факультеті Полтавського національного технічного університету ім. Юрія Кондратюка, а саме: у лекційних курсах “Основи районного планування”, “Основи екології”, “Теорія архітектурної екології”, “Методи реалізації містобудівних програм”, “Архітектурно-містобудівельне законодавство”, “Ландшафт у містобудівному

*) розробка містобудівної програми на методологічних засадах визначених у дослідженні та її реалізація по історичній частині м. Полтава за участю автора, відзначена Державною премією України у галузі архітектури за 2000 р. (Указ Президента України № 780/2000 від 12.06.2000р.)

проектуванні"; у курсовому та дипломному архітектурному проектуванні (студентські дипломні проекти, магістерські роботи зі спеціальності "Містобудування", які виконувались під керівництвом автора та на міжнародних, всесоюзних і всеукраїнських конкурсах-оглядах отримали 10 дипломів I-го ступеня, 1 диплом II-го ступеня).

Публікації. Результати дисертації опубліковані у 43 друкованих працях. У авторефераті наведено 24 роботи, з них монографія: "Місто і ріка" (14,0 обл. вид. арк.); 1 навчальний посібник; 1 науково-інформаційний огляд; 21 стаття.

Структура роботи. Дисертація містить вступ, основну частину (чотири розділи), висновки, викладена на 278 сторінках, список використаних джерел складає 320 найменувань та викладений на 18 сторінках, 70 ілюстрацій та додатки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

Розділ 1. Теоретичні передумови еколого-містобудівного дослідження проблем прирічкових районів. Погіршення стану навколишнього середовища прирічкових урбанізованих територій робить актуальним питання розробки методологічного підходу до вивчення та розв'язання еколого-містобудівних проблем для цих територій з урахуванням їх ландшафтної та містобудівної специфіки. Логіка проведеного дослідження з застосуванням аксіоматичного, історичного та системного методів (Рис. 1) указує на шляхи розв'язання цих проблем та отримані наукові результати. Вирішення еколого-містобудівних проблем пов'язане з загальними проблемами філософського осмислення процесів взаємодії Людини (суспільства) і Природи (природного оточення) у системі існуючих науково-теоретичних поглядів на біосферу, на формування ноосфери*.

У дисертаційному дослідженні наголошується, що на сучасному етапі для філософського осмислення наукової картини світу характерний перехід від пасивного сприйняття Природи до усвідомлення необхідності включення природних процесів для створення штучного, антропогенного оточення (Природа-II). Видно з цим розумінням картини світу і наукових методологій у побудові намітився перехід від дискретних поглядів до інтегративних. Історична зміна пріоритетів перетворювальної діяльності людства в умовах різноманітних кризових ситуацій проходила у слідуючій послідовності: від «економіки без екологічних обмежень», «економіки з екологічними обмеженнями» до «екології з економічними обмеженнями» і у перспективі до «екології без обмежень», що обумовлює виникнення екологічної культури. Поліпшення стану середовища урбанізованих територій можливе лише за умов нового діалогу взаємодії Людини і Природи, де антропогенна діяльність з створення Природи-II набуває якісно нового змісту. Досягнутий рівень містобудівних досліджень забезпечує необхідні умови для проведення такої наукової праці. Зусиллями вчених В. Білоусова, Ю. Бочарова, А. Вергунова, В. Владімірова, М. Дьоміна, В. Зарецького, Є. Ключниченко, Г. Лаврика, В. Лаврова, Е. Мікуліної, Н. Наймарка, В. Нудельмана, Т. Панченко,

* вихідною позицією для використання теоретичної спадщини по формуванню ноосфери, є ідеї В. Вернадського стосовно взаємодії Людини і Природи.

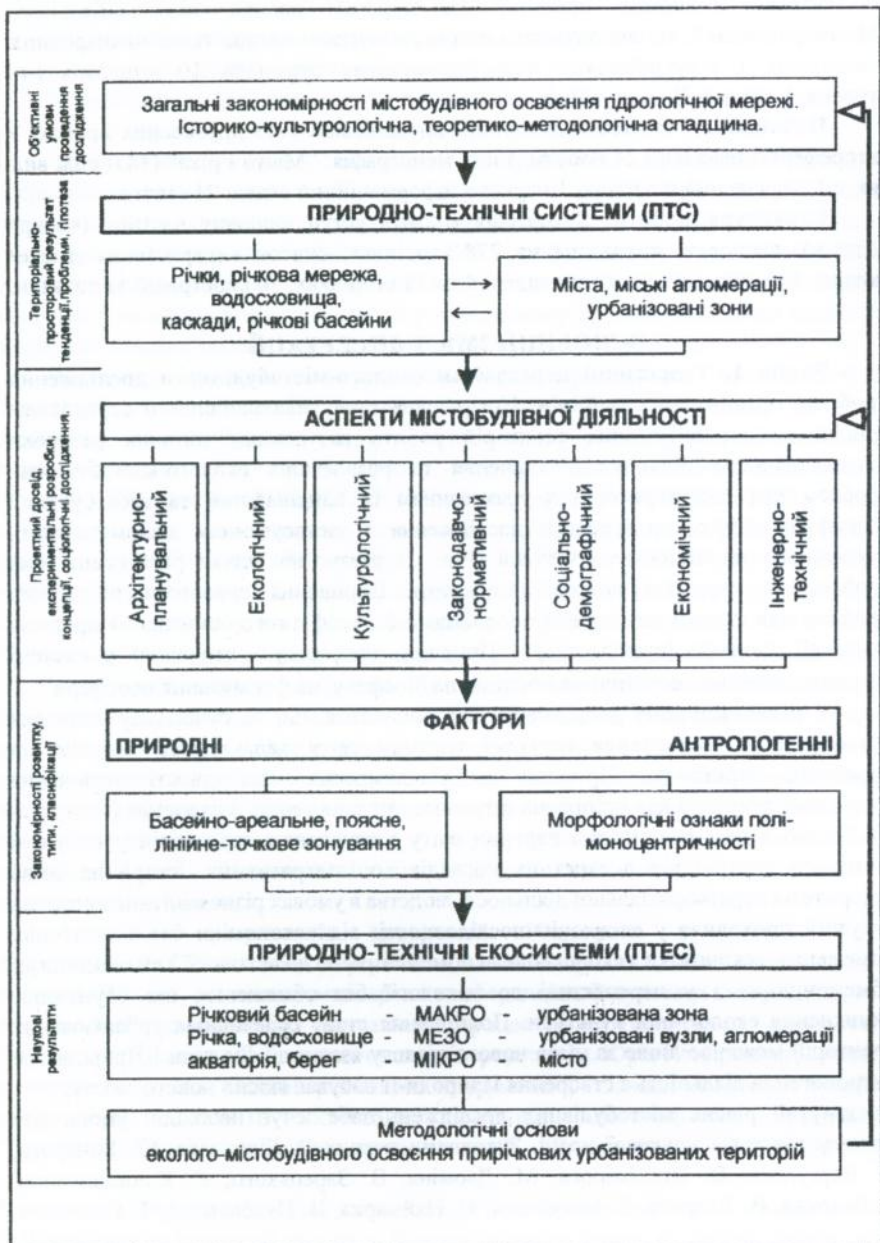

Рис. 1. Логічна схема проведеного дослідження.

І. Родічкина, А. Рудницького, І. Смоляра, Ю. Хромова, Г. Фільварова, І. Фоміна, С. Чістякової, З. Яргині та інших створено основи містобудівної теорії, яка враховує екологічні аспекти. Формування теоретичних засад вітчизняної містобудівної науки відбувалось у ракурсі загального розвитку світового екологічного світогляду та у відповідності до наступної теоретико-методологічної спадщини.

Такою спадщиною в галузі загальнометодологічної спрямованості були роботи Л. Берга, Т. Куна, Д. Медоуза, А. Печчеї, І. Пригожина, Г. Рополя, Д. Сахарова, І. Стенгерс, Я. Тінбергена, А. Тойнбі та ін.

Територіально-планувальний аспект спадщини визначений роботами П. Аберкромбі, К. Александера, К. Вейхерта, Е. Говарда, О. Гутнова, К. Доксіадіса, В. Крісталлера, Г. Лаппо, П. Мерлена, Р. Мерфі, М. Мілютіна, Дж. Форестера, О. Хансена та ін.

Екологічний напрямок у спадщині подано роботами Р. Дажо, Ф. Дарлінга, Б.Коммонера, Ю. Одума, М. Реймерса, М. Федоренко, С. Шварца, А. Яблокова та ін.

Культурологічний напрямок визначали роботи А.Бергсона, В. Глазичова, Л. Гумільова, У. Еко, К. Леві-Стросса, Д. Ліхачова, А. Лосєва, А. Швейцера та ін.

Географічний напрямок спадщини складали роботи Е. Аласва, Д. Арманда, І. Герасімова, Р. Леггета, А. Мінца, А. Ретеюма, Б. Родомана, В. Преображенського, П. Хаггетта, Д. Ханвелла, Г. Уайта та ін.

Еколого-географічні та еколого-економічні аспекти розвитку продуктивних сил спадщини представлені у ракурсі питань, які розглянуті у роботах Д. Богорада, І. Бистрякова, М. Колосовського, Ф. Лістенгурта, М. Паламарчука, Є. Перціка, Ю. Півоварова, А. Пробста, Ю. Саушкіна, Б. Солухи, Б. Хорева, Л. Яницького та ін.

Історико-географічні та археологічні питання розвитку прирічкових територій розроблені у роботах С. Березанської, Ю. Кірікова, В. Массона, Л. Мечнікова, П. Толочко, А. Решетова, Б. Урланіса, С. Юшкова та ін.

Розглянуто спеціальні питання геоінформаційного забезпечення просторового аналізу територіальних об'єктів у роботах М. Де Мерс, Д. Марбла, Д. Райнда, А. Робінсона, Д. Пюке та інших, а також спеціальні екологічні питання раціонального природокористування річкових басейнів прирічкових територій, які викладені у роботах А. Авакяна, С. Вендрова, А. Воейкова, М. Зарубасва, В. Максимчука, Ф. Мількова, В. Плотнікова, В. Шапарова та ін.

Коло еколого-містобудівних питань устрою прирічкових територій визначене роботами С. Ахметової, В. Воробйовим, Г. Генералової, В. Жуйкова, Т. Каракової, В. Ковальова, Г. Ларькіна, О. Леснова, Л. Рубан, Н. Титомірова, В. Тіхова, Т. Устенко та ін.

Розвиток теорії вітчизняного містобудування, починаючи з 20-х років 20-го сторіччя до сьогодення, має п'ять періодів, питанням їх виділення та відповідним характеристикам присвячені праці І. Фоміна*. Для кожного періоду характерна пріоритетна наукова система поглядів у вигляді парадигм, які забезпечують цілісність теоретичних напрямків вітчизняної містобудівної науки.

*) періоди виділені у І. О. Фоміна – “Основи теорії містобудування”. – К.: Наукова думка, 1997. – 192 с.

Таким чином, відбулось формування наукових шкіл, які пов'язані з видатними вченими.

Так, завдяки науковим працям Г. Лаврика, методологія системних досліджень увійшла у теорію і практику містобудування; наукові роботи Г. Фільварова забезпечили розуміння оптимізації функціонально-просторових містобудівних процесів; вплив на розвиток регіональних містобудівних систем обслуговування та значення інформаційних технологій у містобудуванні визначено у наукових роботах М. Дьоміна; наукові роботи Т. Панченко дозволили визначити значення формування рекреаційних систем для збереження природно-ландшафтного різноманіття на різних територіальних рівнях; теоретичні роботи А. Мардера представили систематизацію понятійно-термінологічного знання естетики архітектури та мистецтва, що мало вплив і на теорію містобудування; територіально-просторові закономірності формування регіональних містобудівних систем визначено науковими працями В. Нудельмана; наукові роботи Є. Ключниченка дозволили опанувати сучасні техніко-економічні підходи у містобудівництві при формуванні житлового середовища та ін.

Наукові труди І. Фоміна охоплюють широке коло проблем містобудівних об'єктів: від окремого міста до регіональних містобудівних систем, що сприяло розвитку сучасної наукової школи, ним окреслені актуальні питання подальшого розвитку містобудівної науки, таким напрямком є культурологія містобудування.

Традиційно культурологічний напрямок у теорії містобудування ототожнювався із мистецтвознавчим, проте, сьогодні з'явилася необхідність розширення цих уявлень. Незадоволеність від теперішнього стану навколишнього середовища і практичні результати реалізацій екологічних проєктів попереднього періоду визначили необхідність перегляду деяких методологічних основ.

Замість статичних уявлень і граничних розрахункових меж росту у містобудуванні наприкінці 20-го ст. пріоритетними стають динамічні уявлення щодо процесів, які відбуваються у навколишньому середовищі. Перманентні природні процеси мають унікальні ознаки, результатом яких є неповторність і різноманіття природного оточення, з феноменальним проявом живої матерії на різних територіальних рівнях. Важливою обставиною при цьому є необхідність бачення Людини як ключової фігури процесу створення антропогенного середовища (Природи-II) з покладанням на неї моральної відповідальності (ідеали, норми, етика). Діяльна функція при цьому набуває культурологічного змісту. Тому екологізація містобудівної науки і практики сьогодні повинна визначатися новим, якісним рівнем у культурі освоєння простору.

Світова історія прирічкових територій тісним чином пов'язана з виникненням міст як специфічної форми розселення. Автором установлено, що історична взаємозумовленість річок і населених місць має направленість просторового розвитку, який починається від прирічкових територій. Поступовий розвиток від крапкового та локального типів приводить до зонального типу як найбільш розвинутого типу освоєння прирічкових територій.

Зональний тип обумовив формування "прирічкових цивілізацій" (Міжріччя, Єгипет, Індія, Китай та інших), які у подальшому стали колискою сучасної

цивілізації^{*}. Як встановлено у дисертаційному дослідженні, перехід до зонального типу має наступні показники щільності освоєння прирічкових територій: у межах міських територій від 100 до 300 чол. на 1 га; у районах прилеглих до міст від 30 до 50 чол. на 1 кв. км; у периферійних частинах до 10 чол. на 1 кв. км. Вже на цих ранніх історичних етапах відбувалось пристосування природного середовища до господарських потреб, які, поєднуючи технічні пристрої з природними водотоками, створили складні іригаційні системи, штучні канали, що обумовлювало формування технічної інфраструктури на прирічкових територіях.

У роботі підкреслюється, що у межах сучасної України визначені історичні просторові тенденції освоєння прирічкових територій теж мали місце. Для розселення, у першу чергу, використовувалися прибережні території долин річок, покриті алювіально – луговими ґрунтами, які відрізняються великою родючістю. Вони були легкі для опрацювання найпростішими ручними знаряддями примітивного підсічного землеробства. Ландшафти прирічкових територій тривалий час не виснажувалися і практично могли експлуатуватися необмежений термін. Тому при невисокій культурі землеробства це дозволило перейти до стаціонарних поселень і до виникнення планувальної організації територій, що приходить ще на I-е тисячоріччя до н.е. Показники щільності освоєння прирічкових територій у місцях стаціонарних поселень (басейни річок Десни, Сіверського Донця та інших) становили 1-2 чол. на 1 кв. км. У подальшому розвитку річкові системи та пов'язані з ними стаціонарні поселення мали значний вплив на розміщення слов'янських міст.

Економічний розвиток Русі у 9-13 ст.ст. був зв'язаний із зміцненням вотчинного господарства. Це, в свою чергу, підсилило процес суспільного поділу праці і обміну між окремими галузями виробництва, обумовило виникнення міського способу життя. Тому основними елементами суспільного і державного розвитку Київської Русі, безумовно, були міста які, у своїй більшості розміщені на річках. На Дніпрі – Київ, Смоленськ, Любеч, на Десні – Чернігів, Новгород-Сіверський, на Прип'яті – Туров, на Дністрі – Галич та ін. Річки сприймалися на той історичний період як головні осі природного середовища, як географічні орієнтири, транспортні магістралі, неодмінна умова і джерело життя. Головною річкою Київської Русі був Дніпро (Борисфен, Славутич) і його басейн. Це є важливою обставиною для розуміння формування структурної першооснови урбанізації річкового басейну р. Дніпра, де і виникла одна із найбільш значних "річкових цивілізацій" Східної Європи. Найбільш розвинута мережа населених пунктів знаходилась у середній частині річкового басейну (князівства – Київське, Чернігівське, Пінсько-Туровське, Сіверське, Переяславське). Тут зональний тип освоєння простору мав такі показники: середня відстань між поселеннями складала 20-25 км; середня щільність населення 10-12 чол. на кв. км; щільність населення у містах складала від 130-140 чол. на га (Київ, без урахування території посаду) до 70-80 чол. на га (Переяслав), щільність населення у районах, які примикали до міст

^{*}) термін "річкова цивілізація" застосований вперше Л. Мечниковим (Мечников Л.И. Цивилизация и великие исторические реки: статьи. – М.: АО -«Изд. группа «Прогресс»-Пантея», 1995. – 461 с.)

від 20 до 30 чол.; у периферійних частинах до 5-6 чол. на 1 кв. км. Від загальної кількості населення, яке проживало на території дніпровського басейну в межах сучасної України, 4% були міськими жителями.

Способи освоєння простору водотоків сконцентровані у історичній пам'яті народів, що населяли береги річок у різні періоди, які разом з міграцією у інші райони поширювали і властиві їм способи організації життєвого простору. Для слов'янських народів це були річкові долини, які разом з міграцією на північно-східні території майбутньої Російської імперії переносили не тільки топонімічну, гідронімічну номенклатури (Переяслав, Галич, Трубеж, Десна та інші), а й відповідну культуру освоєння простору, планувальні форми організації поселень. Культури річкових цивілізацій, що виникли у різних частинах земної кулі, у тому числі і на прирічкових територіях Дніпра, є пам'ятниками історії і мають важливе значення у вивченні і розумінні сучасних містобудівних процесів.

Тому у ході проведеного дослідження введено у вжиток поняття *просторової культури*, як сукупності матеріальних цінностей – паттернів (паттерни – це елементи чи системи елементів антропогенного походження, що входять у сполучення з природним довкіллям – міста, сільські поселення, мережа розселення, комунікації, тощо), та духовних цінностей (мораль, етика та пов'язані з ними способи, норми, прийоми організації життєвого простору), які створені або створюються суспільством на конкретних територіях. Для прирічкових територій виникнення просторової культури пов'язане з зональним типом освоєння, з відповідними показниками інтенсивності (щільність населення, кількість територій зайнятими поселеннями, тощо).

Розглянутий історичний період від часів Київської Русі до 18 ст. – *перший етап* просторової культури прирічкових територій Дніпра. Це етап пристосування паттернів до природного довкілля, і він носив синкретичний характер.

Другий етап – це етап освоєння і перебудови природного середовища дніпровського басейну в ході виникнення та розвитку промисловості (19 ст. – початок 20 ст.), паттерни протиставляються природному оточенню. Цей етап носить диференційований характер. Установилися тенденції росту відсотку міського населення. На кінець 19 ст. відсоток міського населення на територіях у межах сучасної України становив у середньому 13,3% (1897 р.) від загальної кількості, а на початок 20 ст. він становив 19% (1913 р.). Середня щільність населення складала 39 чол. на 1 кв. км. Втім на дніпровських прирічкових територіях ці показники були вищими у 1,2-1,5 рази, що дає можливість висунути припущення про порівняно високу інтенсивність використання саме цих територій. Розташовані тут міста Київ, Катеринослав, Олександрівськ, Кременчук та інші відігравали роль центрів у процесі підвищення інтенсивності зонального типу освоєння прирічкових територій. Теорія і практика містобудування Росії 19 ст. дає приклади відокремленого розгляду проблем міст та прилеглих територій, увага тут була сконцентрована на впровадженні у міське планування принципів і прийомів “ідеальних” міст (проаналізовано більше 40 планів прирічкових міст)*. Параметри

*) В. А. Шквариков. Планировка городов России (XVIII и начала XIX века). – М.: Изд. Всесоюзной Академии Архитектуры, 1939. – 256 с.

річки (протяжність річки, ширина акваторії), ландшафтні умови визначали планувальні рішення у розвитку міст. Типи акваторії впливали на планувальні моделі міст, і тому в роботі виділені два основних типа акваторій річок: вузька і широка. Так, для першого типу акваторії (вузька) була характерна концентрична планувальна організація. Для другого типу акваторії (широка) характерна лінійна планувальна організація. Феномен Дніпровської річкової цивілізації, що дав поштовх розвитку зональної просторової форми розселення на території сучасної України, на кінець другого етапу поступово став втрачати своє визначальне значення для територіальної організації суспільства. Водночас, цей феномен, маючи інерцію, яка акумульована у сформованій зональній формі розселення (мережа поселень, мережа комунікацій, тощо), впливає на просторові процеси на різних територіальних рівнях (макро-, мезо-, мікро-) і на цей час. В зв'язку з цим нагальними питаннями є врахування відмічених тенденцій при містобудівному проектуванні прирічкових територій.

Третій етап розвитку прирічкових територій співпадає з другою половиною 20 ст. до нашого часу. Цей етап пов'язаний із появою нових можливостей, наданих науково-технічною революцією, по створенню масштабних природно-технічних систем (каскади гідропоруд, територіально-промислові комплекси, мережі інженерно-транспортної інфраструктури та інше) та проявом екологічних криз і техногенних катастроф. У дослідженні висунута гіпотеза, що третій етап повинен стати етапом збалансованої інтеграції антропогенних та природних складових прирічкових територій у їх планувальній організації, який забезпечить новий якісний рівень містобудівної культури освоєння простору. Тому автором виділяються такі закономірності: 1) на макротериторіальному рівні просліджується залежність розміщення міст на прибережних територіях річок, що давало їм економіко-географічні переваги подальшого розвитку, сприяло виникненню феномену територіально-просторової культурної цільності у вигляді "річкової цивілізації" з зональним типом освоєння території річкового басейну (характерним є не суцільність освоєння, а переривчастість – наявність відкритих просторів та вузлів інтенсивного використання території); 2) на мезотериторіальному рівні міста розміщувалися у місцях сполучень основної річки та її приток; у закрутах річок, на півостровах вони стають вузлами підвищення інтенсивності використання прирічкових територій; 2) на мікротериторіальному рівні виявляється залежність і перевага розміщення міст на підвищеному правому березі річки, використання борових терас і їхніх схилів, не забудова пойми; на міську планувальну організацію мали вплив параметри акваторії річки.

Розділ 2. Досвід еколого-містобудівного прогнозування і проектування прирічкових територій України та інших країн. У дисертаційному дослідженні проведено порівняльний аналіз проектного досвіду при проектуванні прирічкових містобудівних об'єктів різних територіальних рівнів (регіонального, районного планування, міського), в результаті чого виявлено теоретичну і методологічну спрямованість проектного досвіду, визначені характеристики сучасного стану, основні проблеми і запропоновані шляхи їх розв'язання.

Провідні науково-дослідні і проектні організації містобудівного профілю

Україні* заклали теоретичні та методологічні основи вітчизняної містобудівної школи, яка є однією із провідних містобудівних шкіл Європи. Розглянутий закордонний досвід підтверджує цю тезу. Проектно-планувальні роботи розвинутих держав (США, Канада, Німеччина, Франція та інші) демонструють, що в умовах інтенсивної урбанізації значна увага приділялась прирічковим територіям на різних територіальних рівнях. Об'єкти містобудівного проектування виділялись у такому випадку з урахуванням природних компонентів – річкові долини, річкові басейни, гідрологічна сітка (річки Північної Америки – Теннессі, Міссурі, Колумбія, Св. Лаврентія, Літл Кельюмент та інші, річки Західної Європи – Дунай, Рейн, Луара, Рона, Дюранс та ін.). Якщо у 50 – 60-х роках загальна спрямованість проектних робіт, пов'язаних з прирічковими територіями, визначалась завданнями розвитку промисловості, гідроенергетики, рекреації та сільського господарства, то 70 – 80-і роки позначені вирішуванням проблем наслідків процесів урбанізації і, насамперед, екологічних. Комплексна програма по оздоровленню р. Рейна (кінець 80-х – початок 90-х років) у якості об'єкту розглядала весь річковий басейн з його складовими елементами природного та антропогенного походження. Еколого-містобудівні програми доповнювались розробкою територіально-правових документів, що регламентували нормативність у використанні території, а наприкінці 90-х років розгляд цих проблем доповнено розглядом культурологічних, естетичних проблем.

Вітчизняна проектна практика другої половини 20-го сторіччя збігається з періодом найбільш активного і масштабного перетворення навколишнього середовища прирічкових територій України. На цей період містобудівною документацією були передбачені і реалізовані каскад Дніпровських водосховищ, територіально-промислові комплекси, які охоплюють значні за площею території, у результаті виникли масштабні природно-технічні системи (ПТС) із природними та містобудівними елементами. Саме у цей час теоретичні засади містобудівного проектування базувались на уявленнях про необмежені можливості використання різноманітних природних ресурсів (територіальних, водних, енергетичних та інших), що призвело у подальшому до виникнення ряду складних екологічних проблем. Аналізуючи методологічну спрямованість виконання проектних розробок прирічкових територій на регіональному рівні, з районного планування та планування на міському рівні (всього більше 60 проектів) за період з 50-х років до кінця 90-х років відмічається, що основу їх проектних рішень складали схеми розміщення продуктивних сил, перспективні схеми розвитку галузей народного господарства, планові показники директивних органів, де пріоритет був за плануванням “зверху”.

Найбільш активно здійснювалось містобудівне проектування на прирічкових територіях Дніпра. На початку 50-х років, перед створенням Дніпровського каскаду водосховищ розроблялись роботи з районного планування, при цьому виконувалась розробка не тільки загальноприйнятих етапів районного планування, а і спеціальні,

*) Діпромісто, НДПмістобудування, ДНДПІАМ, Укрміськбудопроект, Харківпроект, Дніпроцівільпроект та ін.

такі як схеми районного планування зон впливу гідровузлів. Характерним для цих робіт було визначення об'єктних параметрів планувальної організації прирічкових територій, враховуючи характеристики штучних водосховищ та гідровузлів. При цьому зона впливу розташовувалась на території декількох районів суміжних областей і визначалась вона з пріоритетним значенням економічних чинників. У подальшому, вже у 80-і роки, виконувались роботи на рівні районного планування з покращення технічного стану дніпровських водосховищ та їх прирічкових територій, де пріоритетними були екологічні чинники, але об'єктні параметри зон, на яких передбачались планувальні заходи, були значно меншими (Каховське водосховище зона впливу у 50-ті роки – 50000,0 кв. км, у 80-ті роки – 1490,0 кв. км; Кременчуцьке водосховище відповідно 11400,0 кв. км і 877,0 кв. км; Дніпродзержинське водосховище відповідно 5600,0 кв. км і 674,8 кв. км та ін.). Інтенсифікація промисловості на придніпровських прирічкових територіях впливала на містобудівний розвиток найзначніших і значних міст (Київ, Дніпропетровськ, Запоріжжя) та великих міст (Херсон, Дніпродзержинськ, Черкаси та інші), які всупереч плануванню “зверху” продовжували концентрувати міське населення. Саме на них за період з кінця 50-х початку до 90-х років припадає біля 60% приросту міського населення. Будувались нові міста на прирічкових територіях Дніпровського каскаду (Нова Каховка у 1952 р, Світловодськ у 1961 р, Комсомольськ у 1961 р, Енергодар у 1970 р, місто Прип'ять у 1979 р).

Містобудівний розвиток відбувався, загалом, практично на всій території дніпровського річкового басейну, на річках-притоках Дніпра: Десні, Тетерів, Прип'яті, Ворсклі, Сулі та інших, але концентрація міст і міського населення на прирічкових територіях Дніпра вище в середньому у 1,5–1,7 рази. Саме тому територіальний розвиток прирічкових міст на Дніпрі визначив формування міських агломерацій (Київська, Дніпропетровська, Запорізька, Кременчуцька, Нікопольська, Каховська), що потребувало виділення їх у якості самостійних об'єктів містобудівного проектування. Для міст у складі міських агломерацій актуальними питаннями постали питання скоординованого територіального розвитку. У свою чергу, міські агломерації близької територіальної дислокації стали утворювати урбанізовані вузли регіонального значення. Процеси розвитку супроводжувались різким скороченням територіальних ресурсів, міжміських відкритих просторів, погіршенням стану навколишнього середовища. Розробка містобудівної документації у 50-60 рр. була позначена вирішенням проблем під пріоритетним значенням розвитку продуктивних сил, з кінця 80-х років пріоритетного значення стало набувати екологічне тематичне наповнення. Проблеми охорони природного довкілля прирічкових територій, річкових систем розглядались поряд з традиційними містобудівними проектами у спеціальних проектних роботах (територіальні комплексні схеми охорони природного довкілля, схеми охорони вод річок, схеми поліпшення технічного стану та благоустрою водосховищ, їх прибережних смуг та інше), які виконувались з залученням проектних установ містобудівного профілю, спеціалізованими проектними та науково-дослідними інститутами (Інститут гідробіології АН України, ВАТ Укрводпроект, НДІ загальної і комунальної гігієни ім. Марзєєва, УНДІВЕР, Український науковий центр охорони вод та ін.).

Традиційні за складом проєктні матеріали розглянутого періоду доповнювались прогнозними містобудівними програмами, концептуальними розробками. Розробки проєктних концепцій мають певну історію, серед них чільне місце займають проєкти, де приділяють особливу увагу до річок і прирічкових територій, значна їх кількість надала поштовх реальній проєктній практиці. Проаналізовані у дисертації концептуальні, прогнозні еколого-містобудівні розробки (понад 80 проєктів) свідчать про розробку планувальних прийомів, які, з одного боку, збільшують ефективність використання територій, а, з іншого боку, забезпечують збереження природно-ландшафтного різномаття*.

Проведене експериментальне проєктування на макротериторіальному рівні охоплювало значну частину Дніпровського річкового басейну і опиралось на теорію формування систем населених міст різних територіальних рівнів (НДР “Розробити експериментальні схеми групових систем населених міст в різних природних та економічних умовах, в тому числі Дніпропетровської”, НДПмістобудування, 1983 р. з участю автора). Провідною концепцією стала концепція збалансованого планувального розвитку з визначенням містобудівних вузлів регіонального рівня та містобудівних ядер. Головною природною віссю кільцеподібного планувального каркасу Дніпропетровського урбанізованого вузла є Дніпро, де особлива увага приділялась міжміським відкритим просторам. Структурно-планувальні ознаки (ступень концентрації міст, транспортні вісі) та кількісні показники (щільність освоєння, рівень урбанізації та інше) дозволили визначити морфологічні особливості планувальної організації містобудівних об’єктів (моноцентричність і поліцентричність), скласти програми перспективного розвитку. До складу Дніпропетровського урбанізованого вузла входять Дніпропетровська, Криворізька, Запорізька, Нікопольська міські агломерації. Це, у свою чергу, мало вплив на розробку містобудівних проєктів окремих міст (Дніпропетровська, Дніпродзержинська, Нікополя та ін.). Програма еколого-містобудівного розвитку басейну р. Дніпро, яка розроблена у 90-і роки, передбачає зонування річкового басейну з виділенням територій з різним рівнем екологічної деградації, розроблено пропозиції з їх використання, по відновленню екологічної рівноваги (НДР “Еколого-містобудівний розвиток басейну р. Дніпро”, НДПмістобудування, 1996 р.). Але у загальній більшості використання досвіду концептуального проєктування було недостатнім, мала місце невисока відповідність і спадкоємність у прийнятих рішеннях містобудівельної документації на різних територіальних рівнях (регіонального рівня, рівня районного планування та міського рівня), результати якої стали особливо відчутними наприкінці 80-х – початку 90-х років. З одного боку – це свідчить про непередбачуваність процесів, що відбуваються у реальному житті, за якими не встигають містобудівні проєкти,

*) проєкти “міст майбутнього” 60-х років, концептуальні проєкти “Голубі стрічки Європи” 80-і р., концептуальні проєкти конкурсу “Дніпро – XXI” (Україна, 1991 р.), Всесвітній екологічний форум ООН в Ріо-де-Жанейро (Бразилія, 1992 р.), ХАБІТАТ-II у Стамбулі (Туреччина, 1996 р.), міжнародні Біснале Інтерарх МАА (1981-2000 р.р) концептуальні проєкти “Відкритий простір” (Німеччина, 1999 р.) та ін.

з іншого боку – це свідчить про відсутність адекватної методології проектування. Механізм районного та міського планування, який склався при централізованому господарюванні, за умов, коли домінуючими стають ринкові відносини, почав давати збої, дієвість його знизилась, загострилась екологічна ситуація на прирічкових територіях.

Це дає підстави констатувати, що початок 50 – 60-х років демонструє відносну збіжність вітчизняного та закордонного проектних досвідів. Розбіжність його спостерігається у методологічній направленості робіт у 90-і роки. Накопичений проектний та науковий досвід створює передумови розробки методологічних основ містобудівного проектування, які враховували б сучасний стан проблем прирічкових територій.

Загальна характеристика сучасного стану полягає у тому, що на початку 90-х років при фактичному згортанні централізованого фінансування, термін дії багатьох проектів з районного планування, генеральних планів міст був вже вичерпаний. Відбулось це на загальному фоні загострення екологічної ситуації в урбанізованих районах і утворення принципово іншої соціально-економічної ситуації перехідного періоду в економіці. Сьогодні ситуація докорінно відрізняється від минулої практики і вона заключається у тому, що процеси децентралізації співпали з процесами теоретичного переосмислювання у містобудуванні по відношенню загалом до природного оточення, до особливостей конкретних територій, їх природно-ландшафтних відмінностей. Загальна характеристика сучасного стану доповнюється наступними особливостями:

- 1) галузеві схеми розвитку як фактор побудови перспективної планувальної організації на регіональному рівні втратили своє домінуюче становище, що детермінованим чином мало вплив на рівень районного планування та на міській рівень, акцент у планувальній організації перенесено на можливості територій;
- 2) позначились об'єкти територіального планування (урбанізовані зони, річкові басейни, природні коридори, урбанізовані вузли, прирічкові міські агломерації та інше), у яких елементи природного оточення набувають пріоритетного значення;
- 3) регіональні, районні, міські територіальні органи влади мусять активно сприяти залученню інвестицій, і тому головним практичним завданням містобудівного планування є всебічне обґрунтування інвестиційної привабливості території, розкриття її потенційних можливостей, а це, у свою чергу, потребує нормативного використання територій з врахуванням їх природно-ландшафтних відмінностей.

З метою об'єктивної розробки шляхів вирішення зазначених проблем та визначення ставлення професійної громадськості до результатів реалізації містобудівного проектування прирічкових територій у 1999 році автором було проведено експертне опитування. Експертне опитування є специфічним видом соціологічних досліджень, яке використовується для вивчення позицій та думок найбільш обізнаних у певній сфері фахівців. Воно передбачає невелику за кількістю вибірку респондентів, основною вимогою до яких є фахова спеціалізація у колі питань, що вивчаються. У даному випадку в якості експертів були залучені провідні фахівці України у галузі теорії і практики архітектури, містобудування (всього 30 чол., серед них 14 – докторів архітектури, 5 – кандидатів архітектури,

11 – провідні спеціалісти Держбуду України, керівники органів архітектури обласного і міського рівня, проектних установ, Народні і Заслужені архітектори України, Лауреати Держаної премії у галузі архітектури).

Експертам була запропонована оригінальна анкета розроблена автором. Результати такі: на питання про стан природного оточення прирічкових територій в умовах сучасного урбанізованого середовища – 53 % визначили як незадовільно і дуже незадовільно; на питання про вплив діючої нормативної бази при вирішенні екологічної проблематики – 70 % визначили як незадовільну і дуже незадовільну; на питання перспективи збереження природного оточення позитивно відповіли 44 % респондентів та ін.. При визначенні пріоритетності факторів впливу річок, які потрібно враховувати у містобудівному проектуванні на перше місце поставлені естетичні фактори, далі екологічні, природнокліматичні, санітарно-гігієнічні і останнє місце відведене було економічним. При аналізі доцільності містобудівного використання заплавної території 67% експертів вважають можливим використовувати їх тільки у рекреаційному призначенні, 30% висловились за необхідне залишити їх у природному стані і тільки 3% вважають можливим проводити їх забудову. Переважна більшість експертів ствердно поставилася до необхідності етичної регламентації містобудівної діяльності (90%), причому значна частина з них (73%) вважає за необхідне таку регламентацію бачити з екологічним ухилом.

Отримані результати експертного опитування мають наукове і практичне значення. Вони дають підстави для формулювання у дослідженні наступних загальних питань містобудівного освоєння прирічкових територій: 1) визначення урівноваженого співвідношення природних та містобудівних елементів ПТС різних територіальних рівнів (макро-, мезо-, мікро-) з метою відтворення природних процесів самоорганізації; 2) урахування і передбачуваність динамічних змін в процесі містобудівного проектування; 3) встановлення системи регламентування, визначаючи планувальні обмеження, нормування використання територій та етичної регламентації містобудівної діяльності.

Розділ 3. Факторна характеристика прирічкових територій як об'єктів дослідження і планувального регулювання. Тенденції розвитку міст, міських агломерацій в умовах прирічкових урбанізованих територій та розглянутий науковий і проектний досвід визначили методологічну спрямованість дослідження. Факторна характеристика прирічкових урбанізованих територій річкових басейнів України представляє вплив на них як природних, так і антропогенних факторів.

У дисертаційному дослідженні значення природних факторів розглядається у розрізі впливу їх на різних територіальних рівнях (макро-, мезо-, мікро-): а) від кліматологічних чинників; б) від геоморфологічних чинників, особливостей рельєфу і ландшафтних умов; в) від рослинності і характеристики ґрунтів; г) від гідрологічних чинників, гідроморфологічних особливостей і інженерно-геологічних умов. Класифікаційні ознаки природних факторів мають такі характеристики і кількісні показники:

А). Формування річкового стоку по території річкового басейну відбувається під значним впливом кліматичних та мікрокліматичних чинників. Встановлено, що

пріоритетне значення мають макротериторіальні властивості територій, які накладаються на інші рівні. На макротериторіальному рівні властивості мають зональні характеристики, при цьому проявляється широтний характер зон (кліматичне, агрокліматичне районування та ін.). На мезотериторіальному рівні кліматичні характеристики впливу річки (зарегульованої річки) на території набувають поясного вигляду, їх розмір може сягати до 50 км. На мікротериторіальному формується мікрокліматичний стан прирічкових територій, який набуває вигляд локальних і смугових характеристик, розмір такого впливу до 10 км;

Б). Геоморфологічні чинники впливають на системи річкової мережі, яка формується на території річкового басейну у межах вододілів. Для містобудівного освоєння велике значення має морфометрія басейну, яка дає характеристики розмірів і форм рельєфу річкового басейну (уклін, розчленованість, еродованість, експозиція схилів і ін.). Морфологія річкової мережі істотно залежить від ландшафтних умов та рельєфу, які принципово поділяються на водотоки і вододіли. У ландшафтах водотоків розрізняють такі основні типи: деревоподібний (інсеквентний) і паралельний, у ландшафтах вододілів – відцентровий та кулісний типи. У ландшафтах водотоків чільне місце займають заплавні території, які у межах України становлять всього приблизно 2% від всієї території, а біологічна продуктивність цих територій становить приблизно 30% від всієї біопродукції ландшафтів;

В). Закономірності у територіальному розміщенні рослинності, характері ґрунтів проявляються у широтній ареальності геоботанічного і агроґрунтового районування. Основні агроґрунтові зони: Полісся – площею 11,3 млн. га (19 % від загальної площі України); лісостеп – 20,2 млн. га (34 %); степ – 23 млн. га (38 %). На зону сухого степу припадає близько 3 % території, на гірські області Українських Карпат та на Кримську гірську область – 6 %. Досліджена ареальність має три широтні зони (змішані ліси, лісостеп, степ) і дві локальні гірські зони (Карпати та Кримські гори);

Г). Гідрологічне районування територій України представлено трьома зонами: надлишкової водності; достатньої водності; недостатньої водності. Гідроморфологічні особливості річкових систем України представлені наступними типами: паралельний, перистий, інсеквентний (деревоподібний), прямокутний (ортогональний), діагональний, дуговий, доцентровий, відцентровий. Загалом територія України має порівняно для Європи досить густу річкову мережу (середнє значення коефіцієнта густоти річкової мережі становить 0,25 км/кв. км). Але по території держави щільність річкової мережі суттєво відрізняється: на заході – 1,0 км/кв. км; на сході – 0,5 км/кв. км; на півдні – 0,2 – 0,1 км/кв. км. На території України є дев'ять основних річкових басейнів. Основу формування цих басейнів становлять річки: Дніпро, Вісла, Дунай, Дністер, Південний Буг, Сіверський Донець, річки Приазов'я, Причорномор'я, Криму. Більшість з перелічених басейнів розташовані як на території України, так і на території сусідніх держав. Екосистеми річкових басейнів, водотоки виконують важливі комунікаційні функції (природні коридори) у русі речовини, енергії та інформації у оточуючому середовищі. Штучне регулювання водотоку, створення водосховищ, які у значній мірі

змінюють ці функції та формують локальні екологічні властивості на прирічкових територіях, набули значних обсягів, особливо на Дніпрі*.

Розглянуті у дисертаційному дослідженні природні фактори, з точки зору впливу їх на прирічкові території, дають можливість констатувати про певні закономірності, а саме: територією держави проходять три чітко визначені у широтному напрямку пояси, у яких природні умови за різними складовими впливають на характер водотоку, на формування річкових систем та на прирічкові території – це пояси лісових ландшафтів, лісостепових ландшафтів та степових ландшафтів, дві локальних зони гірських ландшафтів (Карпати і Кримські гори).

Спираючись на проведення дослідження, у дисертації наголошується на необхідності внесення доповнень і уточнень до визначення поняття прирічкових територій, що використовується у містобудуванні. Поняття прирічкових територій має різні аспекти: фізико-географічні, економіко-географічні, санітарно-гігієнічні, екологічні та ін. Розмір прирічкових територій у містобудівельній науці та практиці подається як зона впливу річки на прибережні території, при цьому набір різних факторів дає різні кількісні показники такого впливу (від декількох десятків метрів до одного-двох кілометрів), визначаються водоохоронні вимоги параметризація яких залежить від кількісних показників водотоків. Але фактично був ігнорований макротериторіальний рівень. У дисертації доводиться, що мінімальною одиницею екосистеми прирічкових територій при територіальному плануванні на макрорівні слід вважати всю площу водозбору басейну. Тому у дисертації встановлені три структурно-ієрархічні рівні планувальної організації території, на яких природні фактори та умови мають впливові значення при визначенні розміру прирічкових територій, що являє собою новий підхід. Він полягає у тому, що кожному територіальному рівню містобудівного освоєння (макро-, мезо-, мікро-) відповідає своє поняття величини прирічкових територій.

На *макротериторіальному* рівні зонування прирічкових територій буде мати басейно-ареальний характер, і параметри таких зон становитимуть від 1000 до 30000 тис. га. Найважливішою територіальною одиницею є весь річковий басейн, межами якого є вододіли (на території України дев'ять річкових басейнів). Ареали, які виділені у результаті розгляду природнокліматичних умов України, накладаються на річкові басейни та створюють певне ландшафтне зонування (лісові, лісостепові, степові, гірські). На *мезотериторіальному* рівні зонування прирічкових територій має поясний характер, де можна виділити такі зони: – зону прямого впливу річки (водоймища) з параметрами – від 0,1 до 1,0 км; зона безпосереднього впливу з параметрами – до 10 км; зона непрямого впливу – до 50 км. Об'єднання названих зон визначає параметри природних коридорів, які формуються вздовж водотоків. Виділяються природні коридори, які формуються на основній річці та її притоках. *Мікротериторіальний* рівень зонування буде лінійно-точковим, при якому можна виділити: зону заплави, охоронну зону, зону інженерно-гідрологічного впливу та зону локальних територіальних властивостей з

*) на території України налічується 1057 водосховищ загальним об'ємом 55 куб. км, з них 43,8 куб. км приходить на дніпровські водосховища.

параметрами від 0,05 до 10 км. Локальні прояви найбільш цінних з екологічної точки зору об'єктів природно-заповідного значення визначаються як екологічні ядра (центри). Природні елементи у вигляді природних регіонів, буферних зон, природних коридорів, екологічних центрів на встановлених ієрархічних рівнях створюють територіальну систему річкового басейну – екологічну мережу. Екологічна мережа входить у сполучення з антропогенними елементами і виконує стабілізуючі функції процесів самоорганізації у навколишньому середовищі.

Антропогенні фактори впливу на прирічкові території у концентрованому вигляді проявили себе у характері господарської діяльності і формах містобудівного освоєння на різних територіальних рівнях. Інтенсифікації містобудівного використання території пов'язують з процесом урбанізації. Найбільш розвинутою формою інтенсифікації і комплексного господарського використання прирічкових територій є будівництво гідроспоруд. На основі комплексного використання водних ресурсів шляхом будівництва каскадів гідротехнічних споруджень, об'єднаних єдиною річкою, виникли природно-технічні системи (ПТС) річок, які поєднують у собі як природні (річки, ландшафтні комплекси прирічкових територій та ін.), так і антропогенні (водосховища, гідровузли, прирічкові населені пункти, інженерно-транспортна інфраструктура та ін.) елементи, які потребують виваженого, збалансованого розвитку. У такому випадку містобудівне освоєння відбувається на значній території річкового басейну, але найбільш активним воно є на прирічкових територіях основної річки.

Підвищення рівня освоєння території потребує визначення її структурної упорядкованості (територіально-планувальних елементів) у визначенні морфологічних закономірностей розміщення міст. Густота населення, форми розселення (точкове, дисперсне, зональне, що дає уявлення про наявність відкритих просторів), ступінь концентрації міст – загальні чинники, які характеризують з одного боку рівень антропогенного навантаження (рівень споживання енергетичних, матеріальних, територіальних ресурсів, тощо), а з другого боку – рівень адаптивних можливостей у природно-технічних системах.

Виділення урбанізованих зон, зон осередкової урбанізації, урбанізованих вузлів і районів на макротериторіальному рівні виконано на основі метода таксономічного зонування (таксономічна сітка з кроком 100X100 км, з кроком 20X20 км, з кроком 10X10 км) та адміністративного районування (область, адміністративний район), де аналізувався ступінь концентрації міст, а також густота населення і наявність відкритих просторів. Щільність міст у таксонах з крупним кроком сітки становить від 5 до 25 од. на 10 тис. кв. км, що дозволяє визначити напрямки їх концентрації. Форми територіальної концентрації міст залежать від просторових характеристик природних ресурсів і виробничо-транспортної інфраструктури. Просліджується значний вплив на макротериторіальному рівні головної водної артерії – Дніпра на просторову концентрацію міст, на урбанізацію прирічкових територій. У центральних і східних областях сформувалась Східно-Центральна урбанізована зона (загальна площа приблизно 21730 тис. га, або 35,8% від загальної площі держави) – одна із найбільших у Європі. Вона майже повністю розташована на території Дніпровського річкового

басейну, де Східно-Центральна урбанізована зона (СЦУЗ) займає 15650 тис. га, що складає 53% від загальної площі басейну, а залишок частини зони (6080 тис. га) розташований на територіях річкових басейнів Сіверського Донця і річок Приазов'я.

У свою чергу на території самої СЦУЗ виділені урбанізовані райони, місця розташування міських агломерацій Донбасу, Харківської агломерації та Придніпровських агломерацій, які виступають у вигляді формуючих елементів урбанізованих вузлів. Середня щільність міського населення тут становить понад 60 чол./кв. км і понад 100 чол./кв. км в урбанізованих вузлах. Друга урбанізована зона сформувалась на території басейну річки Дністра на основі Львівської міської агломерації (загальна площа 7450 тис. га), де середня щільність міського населення в урбанізованих районах становить понад 50 чол./кв. км і понад 70 чол./кв. в урбанізованому вузлі. Крім урбанізованих зон, виділяються зони осередкової урбанізації – це райони Одеської агломерації та міста Миколаєва (території річкових басейнів Південного Бугу та річок Причорномор'я).

У дисертації встановлено, що районоформуюче значення мають як міські агломерації, так і найзначніші і значні міста (Київ, Дніпропетровськ та інші) у структурно-планувальній організації прирічкових територій урбанізованих вузлів, які виконують роль центрів. Тому на мезотериторіальному і мікротериторіальних рівнях, використовуючи графоаналітичний метод, були проаналізовані як прирічкові міські агломерації, так і міста-центри з метою визначення типологічних характеристик. У якості кількісних ознак була розглянута загальна кількість мешканців агломерації і кількість мешканців головного міста, морфологічні ознаки розглядались з використанням коефіцієнта центричності (коефіцієнт центричності запропонований Фомінін І. О.) та мінімальної відстані міст-центрів. Встановлено, що загалом для прирічкових міських агломерацій превалює поліцентричний тип, особливо для міст-центрів з населенням до 250 тис. чол. (коеф. центричності від 1,2 до 3,8). Для міських агломерацій з населенням міст-центрів більш 500 тис. чол. різко зростає кількість моноцентричних, а для поліцентричних максимальне значення коеф. центричності збільшується до 5,0. Такий підхід дозволив визначити типологічні особливості міських агломерацій – моноцентричність і поліцентричність. Міські агломерації мають тенденції до зростання, формуючи таким чином регіональні урбанізовані вузли. На території Дніпровського басейну виділені два урбанізованих вузла – Київський урбанізований вузол (Київська міська агломерація), який характеризується моноцентричністю і Дніпропетровський урбанізований вузол (міські агломерації – Дніпропетровська, Запорізька, Криворізька, Нікопольська), який має поліцентричні типологічні ознаки. Визначені містобудівні елементи – урбанізовані зони, урбанізовані вузли, міські агломерації та міста-центри мають відповідні розміри R-впливу на планувальну організацію прирічкових територій. Для урбанізованої зони R-впливу становить – 1000 – 1200 км, для урбанізованого вузла – 100 – 150 км, для міської агломерації та міст-центрів – 10 – 50 км. Актуальність екологічних проблем виходить з взаємопов'язаності містобудівних процесів і річкових геосистем, де вплив урбанізованих територій здебільшого негативний (Табл. 1).

Характеристика річкових басейнів України

Річковий басейн	Площа у межах України (тис. га / %)	Ландшафти (% від площі басейну)	Загальна кількість населення станом на 05.12.01р. (тис. чол.)*	Міста (найзначніші, значніші, великі)	Території проблемного екологічного стану (% від площі басейну)
1. Дніпро	29450 (48,8%)	Л – 28,5 ЛС – 36,3 С – 35,2	24301,78	Київ, Чернігів Дніпропетровськ, Запоріжжя, Херсон, Дніпродзержинськ, Житомир, Кривий Ріг, Полтава, Суми, Херсон, Черкаси,	38,3
2. Південний Буг	6218 (10,3%)	ЛС – 65,7 С – 34,3	3977,3	Вінниця, Кіровоград, Миколаїв	18,8
3. Сіверський Донець	5490 (9,1%)	ЛС – 23,8 С – 76,2	4583,0	Харків, Луганськ, Горлівка	12,3
4. Дністер	5268 (8,7%)	КТ – 18,8 ЛС – 81,2	4033,77	Львів	9,7
5. Річки Приазов'я	5071 (8,4%)	С – 100,0	3921,15	Донецьк, Макіївка, Маріуполь	26,6
6. Дунай	3018 (5,0%)	КР – 73,6 С – 26,4	2427,8	Чернівці	8,7
7. Річки Криму	2620 (4,3%)	КР – 100,0	2409,0	Севастополь, Сімферополь	5,3
8. Річки Причорномор'я	2028 (3,4%)	ЛС – 12,8 С – 87,2	1974,4	Одеса	18,3
9. Вісла	1207 (2,0%)	ЛС – 100,0	787,8		7,8

Примітка: лісові ландшафти – Л; лісостепові ландшафти – ЛС; степові ландшафти – С; гірські ландшафти Карпат – КТ; гірські ландшафти Криму – КР.

СЦУЗ характеризується напруженою екологічною ситуацією, яка виникла унаслідок високої концентрації промислових об'єктів, формування територіально-промислових комплексів, розвитку агломераційних процесів і скорочення відкритих просторів, у результаті чого території із дуже несприятливими екологічними умовами становлять 18% від загальної площі СЦУЗ, а з несприятливими екологічними умовами – 27%. Створення дніпровських штучних водосховищ практично знищило заплавні території, які займали провідне місто у системі відкритих просторів, відіграючи роль екологізбалансованих природних коридорів (із загальної площі акваторій близько 700 тис. га 39% становили раніше заплавні сілгоспуддія, 33% були заплавними лісами). Відкриті простори СЦУЗ займають 32% її території, ще 34% становлять частково відкриті простори, 34% представляють собою території значних антропогенних перетворень, що сталися унаслідок міської та сільської забудови, зон промислових розробок, інженерно-

*) Про попередні підсумки Всеукраїнського перепису населення 2001 року. – К.: УК, 2002, № 97, С.5.

транспортних комунікацій та ін. Накладення елементів ядерно-вузлової структури урбанізованих територій та елементів екологічного каркасу дає можливість визначення кількісних показників і характеристик стану річкових басейнів України, де пріоритетне значення мають проблеми Дніпровського річкового басейну. Визначені закономірності, характеристики та параметри містобудівного освоєння прирічкових територій надають підстави для розробки принципових положень екологоорієнтованого розвитку містобудівних об'єктів різних ієрархічних рівнів.

Розділ 4. Методологічні принципи еколого-містобудівної організації прирічкових територій. Урбанізоване середовище прирічкових територій стало місцем виникнення масштабних природно-технічних систем (ПТС), де перетинаються природні і антропогенні системи із характерним проявом конфліктних ситуацій. Для природної складової ПТС організуючий початок представлений у вигляді натуральних процесів ендегенного характеру, провідне місце тут займає ефект самоорганізації*. Для антропогенної складової основою є штучні процеси екзогенного характеру, які виходять від людини, суспільства. Без цих зусиль антропогенна складова не може тривалий час функціонувати і зберігатися, вона руйнується і перестає існувати.

Автор стверджує, що основним постулатом екологічної аксіоматики у визначенні головної мети містобудівного освоєння прирічкових територій буде самоцінність і унікальність живого. Можливість досягнення цієї мети забезпечується шляхом реалізації містобудівної стратегії збереження біологічного та ландшафтного різномаяття, яка передбачає створення збалансованої просторової структури екологічної мережі у поєднанні з антропогенними складовими. Підтримка рівноваги у ПТС, у динамічних змінюваних умовах урбанізованого середовища, природної та антропогенної складових – важлива передумова збереження їх як цілісності.

Метою проектно-планувальної діяльності у такому разі стає забезпечення проектного прямування від одного стану рівноваги до іншого в зв'язку зі зміною умов у середовищі.

Головним стає процес, що призводить до стану рівноваги і сталого розвитку, і як наслідок, до зняття конфліктів. При цьому слід керуватися *законом еволюційно-екологічної незворотності*, що діє у екосистемах. При динамічних змінах умов і факторів, згідно з цим законом, повернути екосистему (ПТЕС) у колишній стан принципово неможливо. До неї необхідно відноситися як до нового унікального відтворення, до якого неправомірне застосування установлених раніше закономірностей.

Керуючими принципами при вирішенні проблем містобудівного освоєння прирічкових територій будуть:

*) ПТС відносяться до класу дуже складних систем з коеволюційним характером проблем, у основі функціонування яких лежить логіка дисипативних структур, пояснюючих динаміку і незворотність явищ, процесів у навколишньому світі з їх нелінійним характером і невизначеністю (Пригожин І., Стенгерс І. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой. – М.: Прогресс, 1986. – 432 с.)

принцип збалансованості еколого-містобудівного розвитку, який враховує ступінь розвитку містобудівних елементів у різних природно-ландшафтних умовах прирічкових територій;

принцип об'єктної ієрархічності, який дає можливість структурного виділення елементів природного та антропогенного оточуючого середовища та їх співвідношення одне з одним;

принцип динамічності, який стверджує правомірність суджень щодо об'єктних характеристик урбанізованого середовища у реально фіксованому часі;

принцип достатності, який констатує про регламентування містобудівних елементів, виходячи з умов необхідності та достатності їх існування у навколишньому середовищі.

Реалізація принципу екологічної збалансованості містобудівного розвитку в процесі еколого-планувальної організації прирічкових урбанізованих територій повинна враховувати оцінку стану розвитку містобудівних об'єктів і варіантів їх перспективного розвитку на різних рівнях. Дисертаційним дослідженням визначена провідна роль міських агломерацій у системі територіального планування, тому вони обрані як першочергові об'єкти. Для з'ясування відмінності ступеня розвитку міських агломерацій запропоновано метод багатомірної оцінки. Структурні характеристики передбачають ряд показників: розмір міста-центра (тис. чол.); щільність міського населення (чол./кв. км); відсоток міського населення від загальної кількості; співвідношення кількості міського населення до кількості міста-центра; кількість міських поселень; кількість транспортних осей; відсоток відкритих просторів (враховуючи акваторії); відсоток територій під зеленими насадженнями. Послідовна агрегація передбачає графоаналітичну оцінку змінних величин у системі двомірних координат та сумарну бальну оцінку, що дає змогу у кількісних параметрах оцінити ступінь сучасного розвитку міських агломерацій, оцінити проектні варіанти. У планувальній організації визначальну роль відіграють два процеси централізованого і децентралізованого розвитку, які, в свою чергу, впливають на моноцентричність і поліцентричність у планувальній організації містобудівних об'єктів. Просторова організація моноцентричних і поліцентричних планувальних структур передбачає різні планувальні прийоми організації відкритого простору, виходячи з конкретних ландшафтних умов (радіально-кільцеві, лінійно-послідовні та ін.). Диспропорція у розвитку розв'язується шляхом збалансованого формування ядро-вузлової містобудівної структури на різних ієрархічних рівнях.

Принцип об'єктної ієрархічності реалізується шляхом співвіднесення процесів урбанізації і їхніх матеріальних проявів (паттернів) у вигляді містобудівних об'єктів із природно-ландшафтними елементами навколишнього середовища. Елементи екологічної мережі на різних територіальних рівнях створюють у співвідношенні з елементами ядро-вузлової структури урбанізованих територій **стабілізуючий екологічний каркас**. Він представлений трьома структурно-ієрархічними рівнями співвідношень природних та містобудівних об'єктів (Рис.2). Для екологічного каркасу, пріоритетним є ландшафтно-екологічне зонування, що припускає при розміщенні окремих

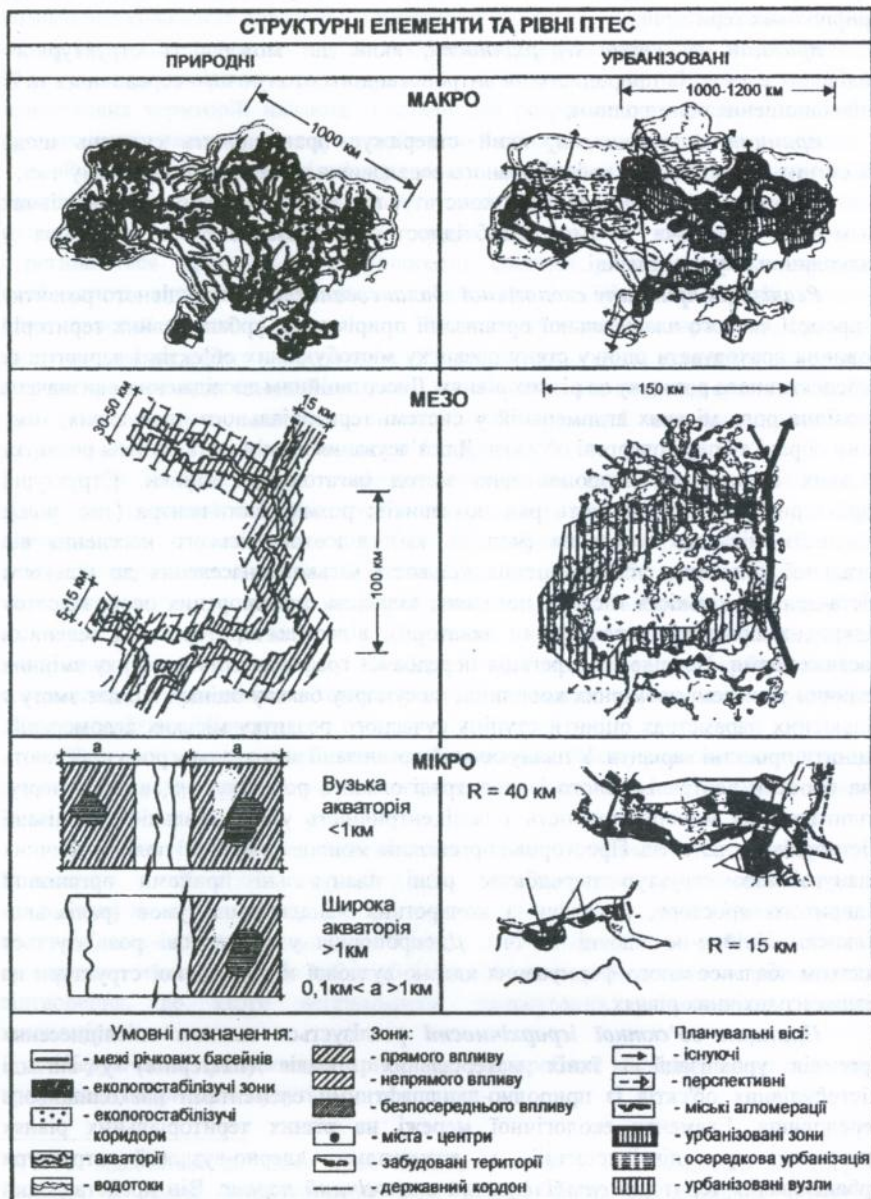

Рис. 2. Територіально – структурні рівні природно – технічних екосистем (ПТЕС) річкових басейнів України.

функціональних зон враховувати їхню сумісність із екосистемною точкою зору. Зближення взаємодоповнюючих і збалансованих у екологічному відношенні зон і, навпаки, видалення несумісних видів використання територій створює біологічні системи – своєрідні елементи стабілізуючого екологічного каркасу територій, які є важливими складовими природно-технічних екосистем (ПТЕС) прирічкових територій. Важливе значення при цьому мають міжміські відкриті простори. Незабудовані території і їхні кількісні параметри впливають на встановлення балансної екологічної рівноваги на макро- і мезотериторіальному рівнях. Під екологічною рівновагою у дисертаційному дослідженні мається на увазі такий стан середовища району (регіону), при якому забезпечуються саморегуляція, належна охорона і відтворення основних її компонентів: атмосферного повітря, водних ресурсів, ґрунтово-рослинного покриву, тваринного світу.

Макротериторіальний рівень – природні елементи представлені ландшафтами річкових басейнів (у межах державних кордонів), екологістабілізуючими зонами, екологістабілізуючими паузами, а містобудівні – урбанізованими зонами і районами осередкової урбанізації.

Мезотериторіальний рівень – природні елементи прирічкових територій представлені елементами річкових систем – основні річки та їх притоки, водосховища, містобудівні елементи прирічкових територій – це урбанізовані вузли, міські агломерації.

Мікротериторіальний рівень – природні елементи прирічкових територій представлені лінійно-точковим зонуванням, містобудівні елементи прирічкових територій на цьому рівні складають ядра міських агломерацій, міста-центри та інші населені пункти і їхні функціональні зони. Співвідношення містобудівних об'єктів з природно-ландшафтними елементами прирічкових територій представляє собою систему планувальних обмежень на різних ієрархічних рівнях. Реалізація параметризації здійснюється на основі розробки містобудівних програм, регіональних та місцевих правил забудови та використання території (зонінг-план), де неповторність і унікальність природно-ландшафтних умов та специфічних ознак процесу урбанізації фіксується планувальними обмеженнями, якісними і кількісними показниками у реальний час.

Принцип динамічності реалізується шляхом методологічних пропозицій по об'єктивним взаємозв'язкам у об'єктній структурі, які представлені двома типами: взаємозв'язки “верх-низ” і взаємозв'язки “по горизонталі”.

Взаємозв'язки типу “верх-низ” мають установку на визначення самоцінності кожного явища у реальний час, що дозволяє перейти від статично фіксованих властивостей і жорстко запропонованих пріоритетів у процесі прийняття рішень до динамічної картини явищ, властивостей і висунутих пріоритетів. У зазначених територіальних рівнях пріоритетні проблеми макrorівня не завжди можуть збігатися з проблемами мезо- або мікротериторіального рівнів. Це означає, що пріоритетні проблеми можуть і не переходити з одного рівня на наступний відповідно до принципу деталізації. Після зняття проблем на вищому за територіальною ознакою рівні наступні з рівнів можуть визначати власні пріоритети. Система зв'язків “верх-низ” у існуючій практиці послідовності

проектних рішень, яка деталізувала це директивно, могла втрачати актуальність ще до свого проектного підтвердження. Тому перехід до динамічної методології дає можливість урахування феноменальності аналізованих територіальних проблем і формулювання пріоритетів. Тип взаємозв'язків у об'єктній структурі по "горизонталі" припускає необхідну функціонально-тематичну наповнюваність проектних рішень у залежності від виявлених проблем, сформульованих пріоритетів і поставлених задач. Діапазон рішень по "горизонталі" охоплює всі рівні і може сягати від розкриття економіко-екологічних задач і до соціально-культурологічних (включаючи естетико-художні, етнографічні і т.д.). Введення нової інформації про стан територіальних об'єктів повинно забезпечуватися її високою об'єктивністю – це доводиться дисертацією, і це необхідно робити на основі географічних інформаційних систем (ГІС). Сучасні ГІС – технології інтегрують у єдине інформаційне середовище різномірну інформацію про містобудівні об'єкти та оточуюче середовище (перемінні чинники і умови, що змінюються, можуть бути інформаційно зафіксовані і приведені до єдиного часу таких подій, як: ріст і якісні зміни населення, зміна ресурсів, забруднення навколишнього середовища, економічний розвиток та інше), даючи можливість її візуалізації. Проведення проектного моніторингу з застосуванням ГІС реалізується містобудівними програмами, які у відмінності від містобудівних проектів мають можливість реагувати на динамічні зміни.

Для містобудівних програм різних територіальних рівнів у дисертації встановлено ряд *типологічних ознак*, які передбачають: 1) різноманітність цілей, задач і проблем відповідного територіального рівня; 2) типологічну свободу (відкритість), що дозволяє вводити підпрограми у ході зміни умов, параметрів містобудівних об'єктів; 3) структурованість, розмежування предметно-об'єктних областей програм і підпрограм; 4) інформаційну насиченість і інформаційну сумісність з відповідними інформаційними середовищами; 5) резистентність, стійкість стосовно зовнішніх впливів, щоб несуттєві зміни зовнішніх чинників і умов не потребували структурних змін самих програм. Містобудівні програми для прирічкових територій передбачають *аналітичну і конструктивну частини*. Аналітична частина містить: вивчення сучасного стану об'єктів і їхніх складових підсистем – соціальної, економічної, екологічної (установлення закономірностей, тенденцій, формулювання основних проблем із наступним виділенням пріоритетних); вивчення умов і характеристики чинників, що визначають функціонування і розвиток об'єктів; розробка гіпотези, формулювання цільової області і розробка варіантів її досягнення; аналіз ресурсних можливостей; розробка концепції і відповідних містобудівних моделей, спрямованих на досягнення поставлених цілей з урахуванням ресурсних можливостей. Містобудівні програми для прирічкових територій (територіальні рівні макро-, мезо-, мікро-) є проблемно-орієнтованими, тобто сформульоване проблемне поле на конкретний момент часу є ключовим. Це може бути забезпечення економічної стабільності, екологічної безпеки, охорони історико-культурної спадщини, ліквідації наслідків техногенних катастроф та ін.. Можливі варіанти суміщення і кореляції проблем у залежності від

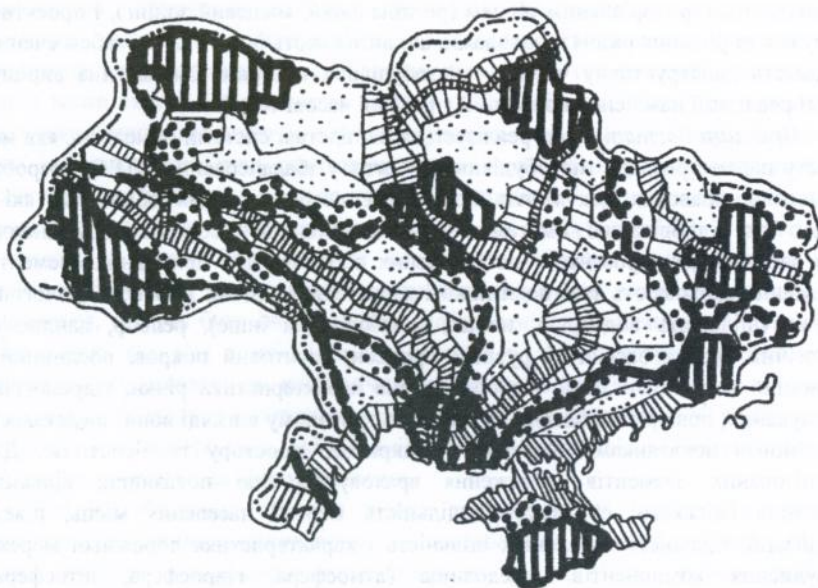
територіального рівня, для якого розробляється програма. У такому випадку виникає необхідність у предметно-орієнтованих і об'єктно-орієнтованих програмах, що можуть (залежно від постановки задач) бути інтегровані у комплексні містобудівні програми. Нормативно-правові документи, які відповідають територіальним рівням (регіональний, місцевий зонінг), і проектно-планувальні рішення разом із заходами, що визначають інвестиційне забезпечення, складають конструктивну частину містобудівних програм. Ця частина вирішує задачі реалізації намічених концепцій у реальні часові терміни.

Принцип достатності реалізується на підставі системи обмежень, яка має за мету параметризацію містобудівних об'єктів у збалансованих ПТЕС. Розробка нормативно-правових документів передбачає розробку таких обмежень, які з одного боку відповідали б вимогам охорони навколишнього середовища, а з іншого боку забезпечували розвиток містобудівних об'єктів. Для природних елементів обмеження враховують такі показники і характеристики, як: клімат, гідрологічна мережа (щільність водотоків, площа водозбору та інше), рельєф, ландшафт, геологічна будова басейну і руслові процеси, ґрунтовий покрив, рослинний і тваринний світи, лісистість, гідробіологічна характеристика річки, гідрологічне районування, повітряний басейн та ін. У інтегрованому вигляді вони представлені граничними показниками: наявністю відкритого простору та лісистістю. Для урбанізованих елементів обмеження враховують такі показники: кількість населення (міського, сільського), щільність мережі населених місць, рівень урбанізації, щільність населення, щільність і характеристика дорожньої мережі, забруднення компонентів середовища (атмосфера, гідросфера, літосфера), адміністративне і функціонально-планувальне районування, кількість і розмір територій, що охороняються, господарська спеціалізація, порушені території і території з несприятливими інженерно-геологічними умовами, кількість і морфологія забудованих територій, пам'ятки природи, історії, культури і архітектури та ін. Антропогенне навантаження у інтегрованому вигляді представлене граничними показниками щільності населення та відсотком територій з міським типом забудови. Для кожного об'єкту проектування, на кожному конкретному територіальному рівні склад обмежень встановлюється залежно від індивідуальних особливостей. На території України рекомендується виділити 9 регіонів макротериторіального рівня за басейновою ознакою, де планувальні обмеження інтегровані у вигляді п'яти ступенів використання території (Рис. 3).

Удосконалення методологічного апарату, проектно-методичних і технічних засобів вимагає і підвищення відповідальності за прийняття проектних рішень. Дисертаційним дослідженням стверджується, що перехід до динамічної методології урахування феноменальності містобудівних об'єктів прирічкових територій у процесі проектного моніторингу підвищує вимоги до рішень, що приймаються, і потребує відповідного культурологічного змісту шляхом введення еколого-планувальної етики.

Еколого-містобудівне проектування прирічкових територій передбачає ряд організаційних заходів.

СХЕМА ЗОНУВАННЯ РІЧКОВИХ БАСЕЙНІВ

СТУПЕНІ ВИКОРИСТАННЯ ТЕРИТОРІЙ

- 1 ступінь** - жорстке обмеження росту містоутворюючої бази, зменшення антропогенного навантаження, пріоритетне проведення природоохоронних заходів.
- 2 ступінь** - суворе обмеження росту міст і нового промислового будівництва, зменшення антропогенного навантаження на природні елементи, які знаходяться у незадовільному стані.
- 3 ступінь** - обмеження нового промислового будівництва, стабілізація антропогенних навантажень.
- 4 ступінь** - інтенсифікований розвиток сільськогосподарського виробництва, розвиток природних комплексів.
- 5 ступінь** - раціональне використання природно-заповідного фонду, збереження і розвиток ландшафтного різномайття.

Умовні позначення:

- 1 ступінь

- 2 ступінь

- 3 ступінь

- 4 ступінь

- 5 ступінь

- межі річкових басейнів

- державний кордон

Рис. 3. Містобудівна стратегія використання прирічкових територій.

Перший рівень таких заходів складають задачі відмови від ідеології планувального регулювання території, що визначає містобудівну стратегію розвитку урбанізованих територій, диктату “розміщувального” підходу і переходу до екологічних та культурологічних пріоритетів, які враховують можливості конкретних територій та їх унікальні властивості; задачі встановлення об’єктно-системної відповідності у межах аналізованих екотехнічних систем (ПТЕС) природних і урбанізованих складових.

Другий рівень заходів складають задачі відмови від “тотального” жорстко фіксованого проектування і розробки систем “постійного проектування” (проектний моніторинг), задачі урахування природно-ландшафтних умов як феноменальних-унікальних явищ (які особливо яскраво проявляються у феномені прирічкових територій), задачі по створенню балансуючих містобудівних програм для різноманітних територіальних рівнів.

Третій рівень складають заходи розробки організаційних форм із відповідним нормативно-правовим забезпеченням; задачі створення інформаційних мереж та інформаційних банків на основі ГІС-технологій, що забезпечують проектний моніторинг та ведення містобудівного кадастру на різних територіальних рівнях. Особливо важливими є задачі розробки еколого-планувальної етики та створення наскрізного екологічного виховного процесу. У рамках цього процесу необхідна координація та поєднання локальних виховних, фахових систем навчання, перепідготовки кадрів, підвищення кваліфікації різних рівнів навчання (довузівського, вузівського, післявузівського).

ВИСНОВКИ

Дисертаційним дослідженням визначений новий методологічний підхід планувальної організації прирічкових територій, який представлений системою поглядів, що обґрунтовують необхідність еколого-містобудівного розвитку при збереженні ландшафтного різномайття річкових басейнів в умовах сучасних природно-технічних систем (ПТС). Реалізація такого підходу сформульована у вигляді методологічних основ еколого-містобудівного освоєння прирічкових урбанізованих територій, які визначають формування містобудівних структур у збалансованому поєднанні на різних територіальних рівнях (макро, мезо, мікро) з екологічною мережею на основі річкових басейнів, створюючи таким чином збалансовані природно-технічні екосистеми (ПТЕС).

Протягом існування сучасної цивілізації поняття культури освоєння простору було притаманне їй на різних етапах розвитку і мало специфічні ознаки. *Перший етап* носив характер синкретичних ознак. *Другий етап* набув рис диференціальних ознак, природне середовище і антропогенні об’єкти протиставлялись одне одному, що мало вплив на теорію і практику містобудування, на характер освоєння простору. На сучасному, *третьому етапі*, освоєння простору набуває інтегративних ознак. Процеси глобалізації досягли нового масштабного і якісного рівнів у інформаційно-технологічних умовах сучасного суспільства, що позначилось на урбанізованому середовищі. Містобудівні процеси, охоплюючи значні простори, нівелюють природно-

ландшафтне різноманіття оточуючого середовища, стають причинами конфліктних екологічних ситуацій, які притаманні загалом урбанізованим територіям, але в першу чергу, це має відношення до прирічкових територій.

Дисертаційним дослідженням встановлено:

1. Річкова мережа активно впливала й впливає на містобудівні процеси різних ієрархічних рівнів на території України, формуючи таким чином урбанізовані прирічкові території. Тривалий час підхід, домінуючий у природокористуванні – “економіка за рахунок природного оточення”, призвів до негативних наслідків, тому прирічковим територіям на трьох ієрархічних рівнях (макро – держава, мезо – регіон, мікро – місто) потрібні реабілітаційні заходи у тому числі і містобудівні.

2. Результатом містобудівних процесів на прирічкових територіях є зональна форма містобудівного освоєння річкового басейну з певним характером прояву історичних тенденцій (від точкових форм освоєння до зональних), яка сформувалась під впливом природно-ландшафтних, соціально-економічних, екологічних чинників. Зональна форма як результат просторової культури суспільства (сукупність антропогенних елементів – паттернів та способів, норм, прийомів організації простору прирічкових територій) має різний ступінь освоєння території: від відкритого простору до інтенсивно освоєних урбанізованих районів, потребує фіксації її у вигляді історико-культурних опірних планів регіонального рівня. Історично водотоки відігравали провідну роль у просторовій організації суспільства, склались відповідні планувальні прийоми (розміщення міст у закрутах рік, забудова на підвищених територіях борових терас, не забудовування заплавної території та ін.).

3. Запропоновані методи аналізу прирічкових урбанізованих територій виявили типологічні особливості містобудівних об'єктів (поліцентричність і моноцентричність), встановлені містобудівні елементи ядерно-вузлової структури – урбанізовані зони, урбанізовані вузли, міські агломерації та міста-центри. Для них визначені розміри R-впливу на планувальну організацію прирічкових територій. Для урбанізованої зони R-впливу становить – 1000-1200 км, для урбанізованого вузла – 100-150 км, для міської агломерації та міст-центрів – 10-50 км.

4. Рекомендовано при територіальному плануванні на макрорівні мінімальною одиницею екосистеми прирічкових територій вважати всю площу річкового басейну. Встановлені три структурно-ієрархічні рівні планувальної організації території, на яких природно-ландшафтні фактори та умови мають впливові значення: на макротериторіальному рівні зонування має басейно-ареальний вигляд (параметри від 1000 до 30000 тис. га); на мезотериторіальному рівні зонування має поясний характер (параметри зони прямого впливу річки, водоймища) – від 0,1 до 1,0 км; зони безпосереднього впливу – до 10 км; зони непрямого впливу – до 50 км); на мікротериторіальному рівні зонування є лінійно-точковим (параметри зон заплави, охоронних зон, зон інженерно-гідрологічного впливу та зон локальних територіальних властивостей – від 0,05 до 10 км)

5. Встановлені методологічні принципи (принцип збалансованості, принцип об'єктної ієрархічності, принцип динамічності, принцип достатності) та розроблені методологічні пропозиції по планувальному регулюванню прирічкових

містобудівних об'єктів, реалізації яких рекомендована у вигляді містобудівних програм. Метод багатомірної оцінки міських агломерацій та розробка варіантного моделювання перспектив розвитку на його основі дає можливість реалізувати балансування містобудівного освоєння прирічкових територій у залежності від природно-ландшафтних умов.

6. Визначені планувальні обмеження (природні та містобудівні) та вимоги до них у залежності від природно-ландшафтних та містобудівних умов у вигляді п'яти ступенів використання прирічкових територій. Реалізація містобудівної стратегії здійснюється у нормативно-правових актах регіонального та місцевого значення (регіональний та міський зонінг-план).

7. Складовою методологічних основ еколого-містобудівного освоєння прирічкових територій є розроблені організаційні заходи трьох рівнів впровадження еколого-містобудівного проектування. Серед цих заходів важливим є створення наскрізного навчально-виховного процесу з відповідним методичним забезпеченням.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ.

1. Вадимов В. М. Город и река (планировочные аспекты). Монография. Министерство просвещения и науки Украины, Киевский национальный университет строительства и архитектуры, Полтавский государственный технический университет. – Киев-Полтава: Археология, 2000. – 214 с.

2. Вадімов В. М., Саркісов С. К. Формування навколишнього середовища сільського розселення: Навчальний посібник, Міністерство вищої та середньої спеціальної освіти УРСР. – К.: УМК ВО, 1990. – 100 с.

3. Вадимов В. М., Саркисов С. К. Преобразование сельского расселения на основе экологического подхода (на примере УССР). Сер. экологические вопросы архитектуры и градостроительства. Вып. № 4. – М.: ВНИИТАГ, 1990. – 60 с.

4. Вадимов В. М. О реализации генеральных планов Полтавы и Кременчуга. //Респ. межвед. науч.-тех. сб. «Градостроительство». – К.: Будівельник. – 1985. – Вып. 37. – С. 52-55.

5. Вадимов В. М. Совершенствование развития городов и городских агломераций на основе эколого-градостроительного каркаса. //Сб. научных работ Госкомитета СССР по народному образованию. – М.: МАРХИ. – 1990. – С. 70-73.

6. Вадимов В. М., Конюк А. Е. Социологические исследования при проектировании сельских поселений. //Межвузовский сб. научных трудов «Архитектура сельских населенных пунктов» Госкомитета РСФСР по делам науки и высшей школы. – Самара: САСИ. – 1991. – С. 19-27.

7. Вадимов В. М., Бабич Г. П. Планировочное регулирование развития городов на основе комплексной оценке состояния городской среды //Совершенствование проектных решений с учетом проблем экологии. – К.: УМК ВО. – 1992. – С. 4-11.

8. Вадімов В. М. Полтава: чи є майбутнє у архітектурної школи. //Архітектура України. – 1992. – № 3. – С. 51.

9. Vadimov V. Urban problems in the costal Regions – from "Ecopolise" to "Town sapiens" in Ukraine. //Journal of Theory, Design and Practice in Architecture

"ARCHITECTUS". – St. Paul, Minnesota, USA – 1995. – № 8. – P. 59-63.

10. Вадимов В. М. Новые города Приднепровья результаты и перспективы развития. //Сучасні проблеми архітектури та містобудування. К.: КДТУБА. – 1998. – Вип.3. – С. 99-103.

11. Вадимов В. М. Некоторые особенности районирования прибрежных территорий как объектов градостроительного проектирования. //Коммунальное хозяйство городов. – К.: Техніка. – 1998. – Вип. 15. – С. 8-12.

12. Вадимов В. М. Порядок из хаоса: новый диалог с урбанизированной средой (к вопросу о методологии). //Традиції та новачі у вищій архітектурно-художній освіті. – Харків: ХХПІ – 1998. – Вип. 6. – С. 16-20.

13. Вадимов В. М. Природні і культурні ресурси у вирішенні проблем відродження Дніпровського басейну. //Комунальне господарство міст. – К.: Техніка. – 1999. – Вип. 19. – С. 132-137.

14. Вадимов В. М. Законодавчі та теоретичні аспекти регіонального планування територій. //Вісник Академії. – Дніпропетровськ: ПДАБА. – 1999. – Вип. 9. – С. 17-23.

15. Вадимов В. М. Исторический аспект в планировочном формировании и развитии речных цивилизаций //Проблемы теории и истории архитектуры Украины. – Одесса: Город мастеров. – 1999. – С. 12-16.

16. Вадимов В. М. Урбанизация и речные геосистемы //Традиції та новачі у вищій архітектурно-художній освіті. – Харків: ХХПІ – 1999. – Вип. 4-5. – С. 180-185.

17. Вадимов В. М. Методологічні особливості розробки регіонального зонінгу з урахуванням еколого-містобудівельного аспекту (на прикладі Полтавської області) //Науковий вісник будівництва. – Харків: ХДТУБА, ХОТВ АБУ. – 2000. – Вип. 11. – С.13-21.

18. Вадимов В. М. Річкові басейни України та їх територіально-структурні рівні //Вісник "Львівської політехники", Архітектура. – № 410. – Львів: Львівська політехніка. – 2000. – С.235-241.

19. Вадимов В. М. Региональное районирование как инструмент учета эколого-градостроительной специфики приречных территорий //Сборник научных работ «Региональные проблемы архитектуры и градостроительства». – Одесса: ОГАСА. – 2000. – Вип. 2 – С.39-44.

20. Вадимов В. М. Проблеми урбанізації Дніпровського річного басейну. //Сучасні проблеми архітектури та містобудування. – К.: КНТУБА. – 2000. – Вип. 8. – С.300-308.

21. Вадимов В. М. К вопросу градостроительного использования пойменных территорий в условиях зарегулированной реки //Науково-технічний збірник "Містобудування та територіальне планування". – К.: КНТУБА. – 2000. – Вип. 7. – С.10-18.

22. Вадимов В. М. Этно-ландшафтные особенности в истории формирования приречного расселения бассейна реки Днепр //Науково-технічний збірник "Містобудування та територіальне планування". – К.: КНТУБА. – 2001. – Вип. 9. – С.33-43.

23. Вадимов В. М. Применение пространственных информационных систем в территориальной планировке (на примере речных бассейнов Украины) // Проблемы теории и истории архитектуры Украины. – Одесса: ОГАСА, “Друк” – 2001. – Вып. 2. С. 100 – 103.

24. Вадимов В. М. Принципи еколого-планувальної організації прирічкових територій // Збірник наукових праць “Досвід та перспективи розвитку міст України”. Охорона довкілля. Ландшафтна архітектура. – К.: Діпромісто. – 2002. – Вип. 2. – С. 59-66.

КОНФЕРЕНЦІЇ, НАРАДИ, СЕМІНАРИ, НА ЯКИХ БУЛИ ПРЕДСТАВЛЕНІ ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ.

А) Міжнародні

1. Всемирная конференция ООН по охране окружающей среды. Международная Академия архитектуры. Бразилия, Рио-де-Жанейро, 1992. – Проект эколопис “TOWN SAPIENS”. – (Диплом).

2. Международная научно-техническая конференция. /СМВ"93. Министерство образования Украины. Днепропетровск, 1993, – Тез. докл “Эколого-планировочная этика градостроительства XXI века” – С.160-161.

3. II Міжнародна конференція /Франція та Україна – науково-практичний досвід у контексті діалогу національних культур. Культурний центр Франції в Україні. Днепропетровськ, 1995. – Тез. допов. “Урбаністичні рішення сучасного еколого-економічного стану” – С.11.

4. Всесвітня конференція ООН “Хабітат-II”: Екополіси – шляхи вирішення сталого розвитку середовища помешкань. Міжнародна Академія архітектури. Міжнародна асоціація міст і регіонів. Стамбул, 1996. – Проект еколого-містобудівельного розвитку річкових басейнів України. – (Диплом).

5. Міжнародна конференція “Архітектура як відображення ідеології”. Львівська Політехніка. Віденський технічний університет. Львів, 1996. – Тез. допов. “Планувальна організація архітектурного середовища та ідеологічні установи” – С.14.

6. Міжнародний семінар “Оцінка і порядок надання земель в населених пунктах: проблеми і перспективи”. Держбуд України. Дежкомзем України. Агенція міжнародного розвитку США. Київ, 1996. – Тез. допов. “Досвід та проблеми складання правил використання та забудови території історичних міст” (співавтор Г. Й. Фільваров) – С.36-38.

7. Всесвітнє Бісенале архітектури “Інтерарх-97”. Міжнародна Академія архітектури. Болгарія, Софія, 1997. – Проект “ECOLOGICAL & PLANNING ETHICS” – (Диплом).

8. Міжнародний семінар “Роль та значення планування територій в сучасних умовах”. Держбуд України. Агенція міжнародного розвитку США. Черкаси, 1997. – Тез. допов “Особливості розробки правил регулювання використання і забудови території м. Полтава” (співавтори Г. Й. Фільваров, А. М. Приян). – С.93-98.

Б) Всьогосоюзні, республіканські:

1. Республиканский семинар по применению системных методов в

архитектуре и градостроительстве. ВДНХ УССР. Киев, 1984. – Тез. докл. «Особенности формирования систем населенных мест в условиях прибрежных городских агломераций». – С.19.

2. Всесоюзная научно-техническая конференция «Вопросы планировки и застройки городов». Госгражданстрой СССР, Приволжский ДНТП. Пенза, 1986. – Тез. докл. «Градостроительные аспекты формирования среды природно-технических систем (на примере прибрежных территорий каскадов водохранилищ)». – С.23.

3. Первая Всесоюзная научная конференция по историческому краеведению. Академия наук СССР, Академия наук УССР, институт истории СССР, Министерство высшего и среднего специального образования СССР. Киев-Полтава, 1987. – Тез. докл. «К проблеме преобразования среды исторических районов г. Полтавы» (соавтор К. В. Гладыш). – С.284-285.

4. Зональная конференция «Вопросы планировки и застройки городов». Приволжский ДНТП. Пенза, 1989. – Тез. докл. «Некоторые вопросы совершенствования охраны окружающей среды при разработке генеральных планов городов» (соавтор Г. П. Бабич). – С.47-48.

5. Перша полтавська наукова конференція з історичного краєзнавства. ПДП, Полтава, 1989. – Тез доп. «Історико-опорний план як основа формування історико-культурного середовища Полтави». – С.80-81.

6. 42-я научная конференция ПолтИСИ. Министерство высшего и среднего специального образования УССР. Полтава, 1990. – Тез. докл. «Эколого-градостроительное моделирование на нелинейной основе». – С.84.

7. Зональная конференция «Вопросы планировки и застройки городов». Приволжский ДНТП. Пенза, 1990. – Тез. докл. «Прогнозирование развития планировочной структуры города на основе анализа состояния окружающей среды» (соавтор Г. П. Бабич). – С.10-11.

8. 45-я научная конференция ПолтИСИ. Министерство высшего и среднего специального образования УССР. Полтава, 1993. – Тез. докл. «Функциональный структурализм – метод проектирования градостроительных объектов» – С. 118-119.

9. Всеукраїнський конкурс-бієнале Української академії архітектури. УАА, Київ, 1996.- Розробка концепції “Хартія майбутнього століття”. – (Диплом II-го ступеня).

10. Наукові читання “2000-ліття християнства – слава віха в історії людства”, Полтава, 2000. – Тез. допов. “Містобудівельна просторова система архітектури Полтави – пам’ятка світового рівня”. – С.111-115.

11. Всеукраїнський науково-практичний семінар “Питання інформаційно-методичного забезпечення містобудівного кадастру населених пунктів”. НДІТІАМ, ДІПРОМІСТО, Київ, 2000. – Тез. доп. “Досвід розробки містобудівного кадастру в Полтаві” – С.40-41.

АНОТАЦІЯ

Вадімов В.М. Методологічні основи еколого-містобудівного освоєння прирічкових урбанізованих територій (в умовах України). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора архітектури за спеціальністю 18.00.01. – Теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури. – Київський національний університет будівництва і архітектури, Київ, 2003 р.

У дисертації розроблені методологічні основи еколого-містобудівного освоєння прирічкових урбанізованих територій в умовах України. Досліджені історична, культурологічна, теоретична спадщини розвитку населених місць на прирічкових територіях. Встановлено вплив гідрографічних умов на планувальні характеристики міст та на тенденції їх розвитку. Виявлені кількісні показники щільності освоєння прирічкових територій при переході до зональної форми як специфічної прояви просторової культури. Аналіз проєктного досвіду (більш 60 проєктів) на різних ієрархічних рівнях та проведені соціологічні дослідження виявили недостатній рівень вирішення еколого-містобудівних проблем. Розгляд факторних характеристик прирічкових територій як цілісних природно-технічних систем (ПТС), дозволив визначити функціонально-планувальні закономірності формування урбанізованих територій. Встановлені типологічні ознаки містобудівних об'єктів різного територіального рівня (урбанізована зона, урбанізований вузол, міська агломерація, місто-центр). Результатом такого підходу стало виділення територіально-структурних рівнів (макро-, мезо-, мікро-) прирічкових територій України, де збалансоване співвідношення екологічної мережі та містобудівних об'єктів становить зміст містобудівної стратегії, яка в свою чергу забезпечує перехід до природно-технічних екосистем (ПТЕС). Розроблений методологічний підхід, дозволив встановити принципи та рекомендації з еколого-містобудівного освоєння прирічкових територій.

Ключові слова: прирічкові території, річковий басейн, просторова культура, урбанізована зона, урбанізований вузол, міська агломерація, еколого-містобудівне освоєння, екологічна мережа.

АННОТАЦИЯ

Вадимов В. М. Методологические основы эколого-градостроительного освоения приречных урбанизированных территорий (в условиях Украины). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора архитектуры по специальности 18.00.01 – Теория архитектуры, реставрация памятников архитектуры. – Киевский национальный университет строительства и архитектуры, Киев, 2003 г.

В диссертации разработаны методологические основы эколого-градостроительного освоения приречных территорий в условиях Украины.

Исследовано историко-культурное, теоретическое и методологическое наследие аспектов развития населенных мест в мире, в том числе и на территории Украины, в зависимости от гидрографических условий. Установлено влияние рек на планировочные характеристики исторических городов (проанализировано более

40 планов исторических городов на приречных территориях). Выявлены количественные показатели плотности освоения приречных территорий, которые влияют на качественную сторону пространственной организации градостроительных объектов на разных территориальных уровнях. Так, наиболее простая историческая форма освоения – это точечная – отдельное поселение, сменялась на локальную, где город с прилегающими поселениями уже представлял собой простую систему расселения и далее к зональной форме более сложной системе расселения, присущей историческим речным цивилизациям. Зональная форма освоения приречных территорий является специфичной формой пространственной культуры общества.

Анализ зарубежного и отечественного опыта градостроительного регулирования развития приречных территорий (более 60 проспектов) на разных территориальных уровнях позволил установить приоритетность экологической проблематики. Учитывая специфичность приречных градостроительных объектов, выполнялись специальные виды проектных работ, что, однако, не смогло в полной мере обеспечить решение актуальных эколого-планировочных проблем. Результаты проведенного экспертного опроса среди ведущих ученых-архитекторов способствовали формулировке основных целей и задач градостроительного регулирования освоения приречных территорий.

В современных социально-экономических условиях создания градостроительными средствами жизненно комфортной среды на основе устойчивого развития урбанизированных территорий является приоритетной целью. Рассмотрение в диссертации факторных характеристик приречных территорий как целостных природно-технических систем (ПТС) позволило установить классификационные виды ландшафтов речных бассейнов и их соотношение с антропогенными комплексами. Установлены типологические признаки градостроительных объектов разного территориального уровня (урбанизированная зона, урбанизированный узел, городская агломерация, город-центр). Результатом такого подхода стало выделение территориально-структурных уровней (макро-, мезо-, микро-) приречных территорий Украины. Сбалансированное соотношение на этих уровнях ландшафтных и градостроительных объектов составляет содержательную часть градостроительной стратегии, обеспечивающую переход к природно-техническим экосистемам (ПТЭС).

Предложены методологический подход, принципы и рекомендации по эколого-градостроительному освоению приречных территорий.

Ключевые слова: приречные территории, речной бассейн, пространственная культура, урбанизированная зона, урбанизированный узел, городская агломерация, эколого-градостроительное освоение, экологическая сеть.

ANNOTATION

Vadimov V.M. Methodological Fundamentals of City Ecological-Building Exploration of Riverside Urbane Territories (in Ukraine). – Manuscript.

The dissertation on defending the scientific degree of Doctor of Architecture by specialty 18.00.01 – Theory of architecture, restoration of architectural monuments. – Kyiv National University of Construction and Architecture, Kyiv, 2003.

Theoretical and methodological basements of regulation of ecological planning of city building development of riverside territories in Ukraine were worked out.

Historical, cultural, theoretical and methodological heritage of city population development in accordance with hydrographic conditions in the world including Ukraine was taken into account while searching the problem. The influence of rivers on the historic city planning was investigated in this work (more than 40 layouts of historical centers were analyzed). Quantity characteristics of density of exploration of riverside territories in the transition to the zone forms of exploitation of the prehistoric river civilizations as the specific form of space culture were determined.

The analyses of foreign and home experience of city building regulation of riverside territories ecological and planning problems.

In modern social and economic conditions the creation of comfortable environment by city planning means on the base of stable development of urban territories became of paramount importance. The consideration of the factor characteristics of riverside territories as the integral natural and technical systems gave possibility to classify different landscapes of river basins in their interconnection with anthropogenic complexes. The typological features of city objects of different territorial levels (urban zone, urban center, city agglomeration, city-center) were determined. The determination of territory and methodological means, principals of ecological organization of city building planning of riverside territories in the form of ecological paradigm with the cultural component were proposed.

Key words: riverside territories, river basing, space culture, urban zone, urban center, city agglomeration, ecological-building exploration, ecological net.

АВ 54.145

М И С Т.

Підписано до друку 31.01.2003 р. Формат 60х90/16.
Ум.друк.арк. 1,9. Обл.-вид.арк. 1,9.
Тираж 100. Зам. 20.

Видавництво "Науковий світ"[®]
Свідоцтво ДК № 249 від 16.11.2000 р.
03150, м.Київ-150, вул. Горького, 51, оф. 1211.
227-01-89, 419-38-44

М И С Т